

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

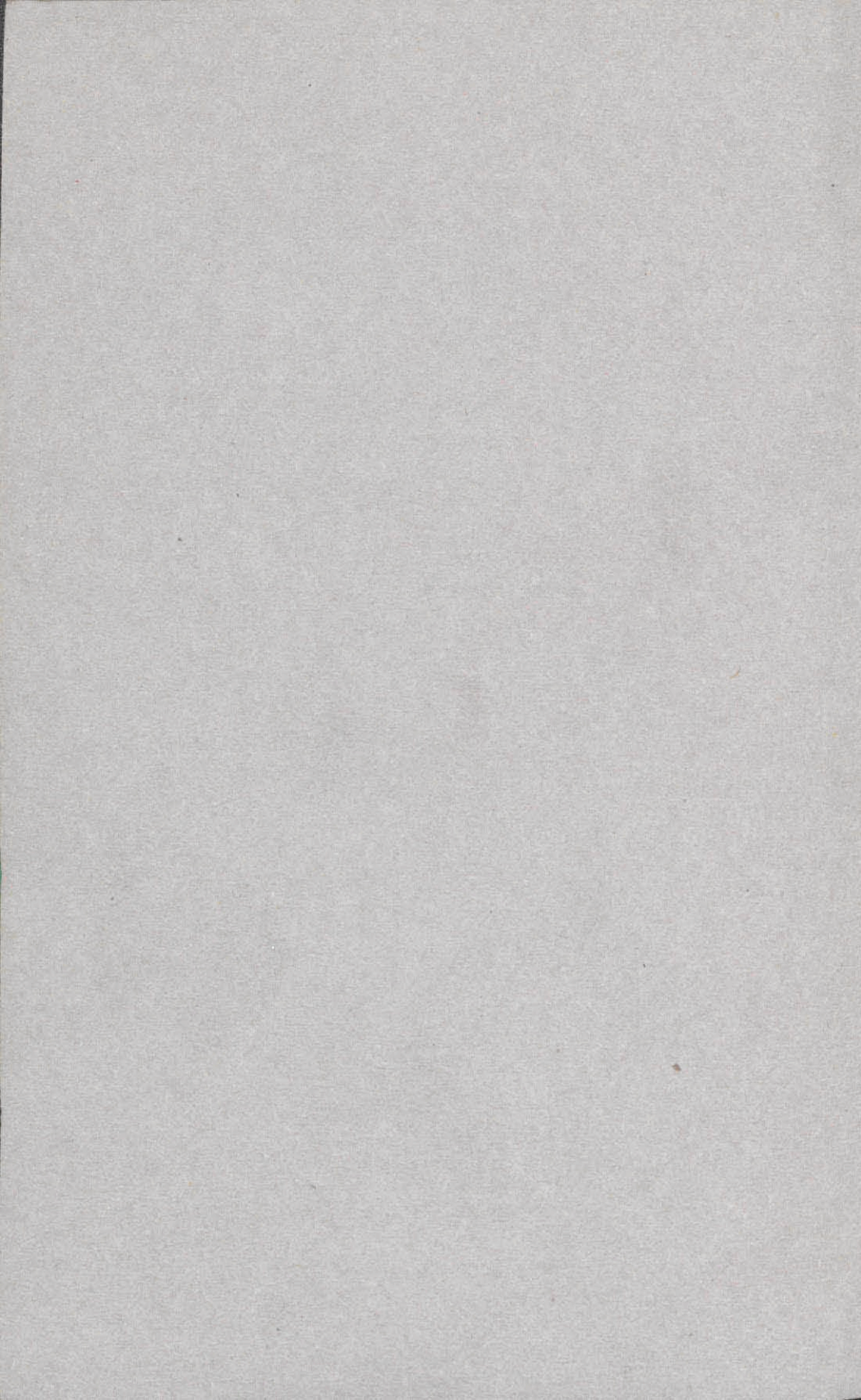
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1874

1874

ՀԱՅ ՏՈՇԱԵՆՈՒՆԻՐ

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒԹԻՒՆ)

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂՆԵՐ

Քրժ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Ս. ԽԱԶՈՏԻՆԵԱՆ

Կ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

Գ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ս. ՇԱՄԼԵԱՆ

Թ. ԱԶԱՏԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. Մ. ՍԷԹԵԱՆ

Յ ա ջ ո Ր Պ Ր

ՀԱՆՆԵՍԱԳԹԱՐԵԱՆ

ԻՍԹԱՆԳՈՒԼ

49.99-3

2-24

BIBLIOTHÈQUE ORIENTALE
H. SAMUELIAN
51, RUE MONSIEUR-LE-PRINCE
PARIS VIe - DAN. 88-65

2010

491.99-3

2-24

250

423

ՀԱՅ ՏՈՇԱԿՆՈՐՆԻՈՐ

(Պատմական Հետազոտություն)

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂՆԵՐ

Քրոջ. Ն. ԱՃԱՌԵԱՆ

» Ա. ԽԱՋԱՏՐԵԱՆ

» Կ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

Գ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ս. ԵԱՄԼԵԱՆ

Թ. ԱՋԱՏԵԱՆ

ԻՍԹԱՆԳՈՒԼ

29303-Ա. 2

ՀԲՍՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄՇԱԿՈՅԹ, ԳՐԱԶՈՒՆ

Կալարա, Պիլլոր սոգ. Կիւլ խան քիւ 8-9

Բոլոր իրաւունքները վերապահուած են՝ անխփր
անհէ երկրի համար

12301-58

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. Մ. ՍԵՅԵԱՆ

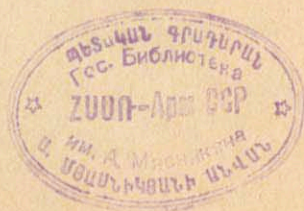
Յաջորդը

ՕՇԱՆՆԷՍ ԱԳԹԱՐԵԱՆ

Զաւմանքիւր Խրանգուլ

2002

ERMENİLERDE SOY ADLARI
(İLMİ ARAŞTIRMALAR)

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Այն օրերուն, երբ մականուններու գործածութիւնը օրինական անհրաժեշտութիւն կը դառնար Թուրքիոյ մէջ. Թուրք Պատմութեան Հետազօտիչ Միութեան հանգուցեալ Նախագահը, Եուսուֆ Ազնուրա, փափաք յայտնած էր ուսումնասիրել հայկական մականուններու ծագումը:

Սիրով գոհացում տուին այս փափաքին, համոզուած ըլլալով, որ Եուսուֆ Ազնուրա մեծ համարում ունէր Հայ միսքին վրայ եւ օգտակար կը նկատէր Թուրք եւ Հայ յարաբերութեանց ուսումնասիրութիւնը: Տոյմա Պահչէի պալատին մէջ խումբ մը հայ մատուցողներ ընդունելով, Եուսուֆ Ազնուրա կը յայտնէր թէ, Հայերը Թուրքիոյ մէջ ապրող միւս տարբերէն աւելի իւրացուցած են Թուրք մշակոյթն ու լեզուն, եւ կը փափաքէր ուսումնասիրել հայկական աղբիւրները, որոնք բանկազին տեղեկութիւններ կը պարունակեն եւ կրնան մեծ լոյս սփռել երկու ժողովուրդներու յարաբերութեանց վրայ:

Թուրք Պատմութեան Հետազօտիչ Միութեան Նախագահին փափաքին արդիւնքն է ուրեմն ներկայ աշխատասիրութիւնը, որ առաջին ֆայլը կը կազմէ աւելի լայն գործունէութեան մը: Այս աշխատութեան պիտի յաջորդեն ուսումնասիրութիւնները հայկական ուրիշ աղբիւրներու, որոնք կապ ունին Թուրք մշակոյթին հետ եւ որոնք բովանդակութիւնը անձանօք մնացած է ցարդ Թուրք մատուցողներու:

Հայ ժողովուրդը դարեւով Թուրք ժողովուրդին հետ կողք կողքի ապրած ըլլալով, ուրիշներէ աւելի հանճած, սերած է Թուրքը՝ իր մասնակցութեան բաժինը բերելով մշակութային կեանքին: Այս պատճառով է, որ Թուրք մատուցողները եւրոպական աղբիւրներէն աւելի կարեւորութիւն կու տայ հայկական աղբիւրներուն, եւ կը փափաքի ծանօթանալ եւ օգտուիլ անոնցմէ:

Հայոց մականուններու ուսումնասիրութիւնը առիթ մը

եղաւ որ պրպսենք հայկական աղբիւրները եւ մօտէն տեղեկանալք թէ անսպառ գանձեր կը պարունակեն անոնք: Համոզուած ըլլալով որ անոնց թարգմանութիւնը կոչուած է հսկայական օգուտներ ապահովելու, դասաւորեցինք զանոնք, իրենց կարեւորութեան համաձայն, կարգով թարգմանելու եւ ծանօթացնելու համար:

Իր այժմեականութեան պատճառով նախապատուութիւն տուինք Հայոց մականուններու ուսումնասիրութեան, որուն Թուրքերէնէն ալ մամուլի տակ կը գտնուի:

Յաջորդ երկերուն մէջ ընթերցողը պիտի տեսնէ թէ հայկական աղբիւրները որքա՛ն առատ հարստութիւն կը պարունակեն Թուրք եւ Հայ յարաբերութիւններու մասին: Այս նոյնութենէն խանդավառուած գործի լծուեցանք՝ զանազան ուղղութեամբ ուսումնասիրելու համար Հայ տնտեսականներու ծագումն ու զարգացումը:

Ընթերցողին կը բողբոնէ վնիւտ արձակել ներկայ ուսումնասիրութեան մասին, որ իր տեսակին մէջ առաջին փորձը — չըսելու համար միակը — ըլլալով, անուշ գեղձ չէ թերիներէ: Հոս պիտի բաւականանանք ուրեմն քանի մը խօսք ընելով միայն ներկայ աշխատութեան մասնակցողներուն եւ անոնց աշխատանքի ուղղութեան մասին:

ԲրօՖ. Հ. Անտոնեան մասնաւորաբար ծանօթացած է *եան* մասնիկի ծագման գործածութեան մասին, եզրակացնելով թէ զուտ պարսկական ծագում ունի ան:

ԲրօՖ. Ա. Խաչատուրեան *եան* մասնիկը ուսումնասիրած է երեք տարբեր ուղղութեամբ, եւ հակառակ ԲրօՖ. Հ. Անտոնեանի կարծիքին, կ'ըսէ թէ հակառակ ձեւի եւ իմաստի նոյնութեան լեզուաբանօրէն դեռ չէ պարզուած թէ ի՛նչ յարաբերութիւն կայ հայկական եւ պարսկական *եան*ներուն միջեւ:

Բացի երեսնեան այս երկու հեղինակութիւններէն, ուրիշ հեղինակութիւն մը, ԲրօՖ. Կ. Բասմաջեան ոսկեդարեան պատմիչներու վկայութեան դիմելով կը յայտնէ թէ *եան* ի գործածութիւնը ծանօթ էր Հայերուն, որոնք զայն փոխ առած էին ուրաշեան արձայիկներէն:

Պ. Գարեգին Մանուկեան (Գ. Հնասէր) բոլորովին տարբեր ուղղութիւն մը ընդգրկելով, ուսումնասիրած է Հայ տնտեսականներու վերջաւորութիւնն ու անոնց ձեւափոխումները, իր ուսումնասիրութեան կցելով նաեւ զանազան երկիրներու

մեջ Հայոց կողմէ գործածուած մականուններու յատկանշական ցանկ մը:

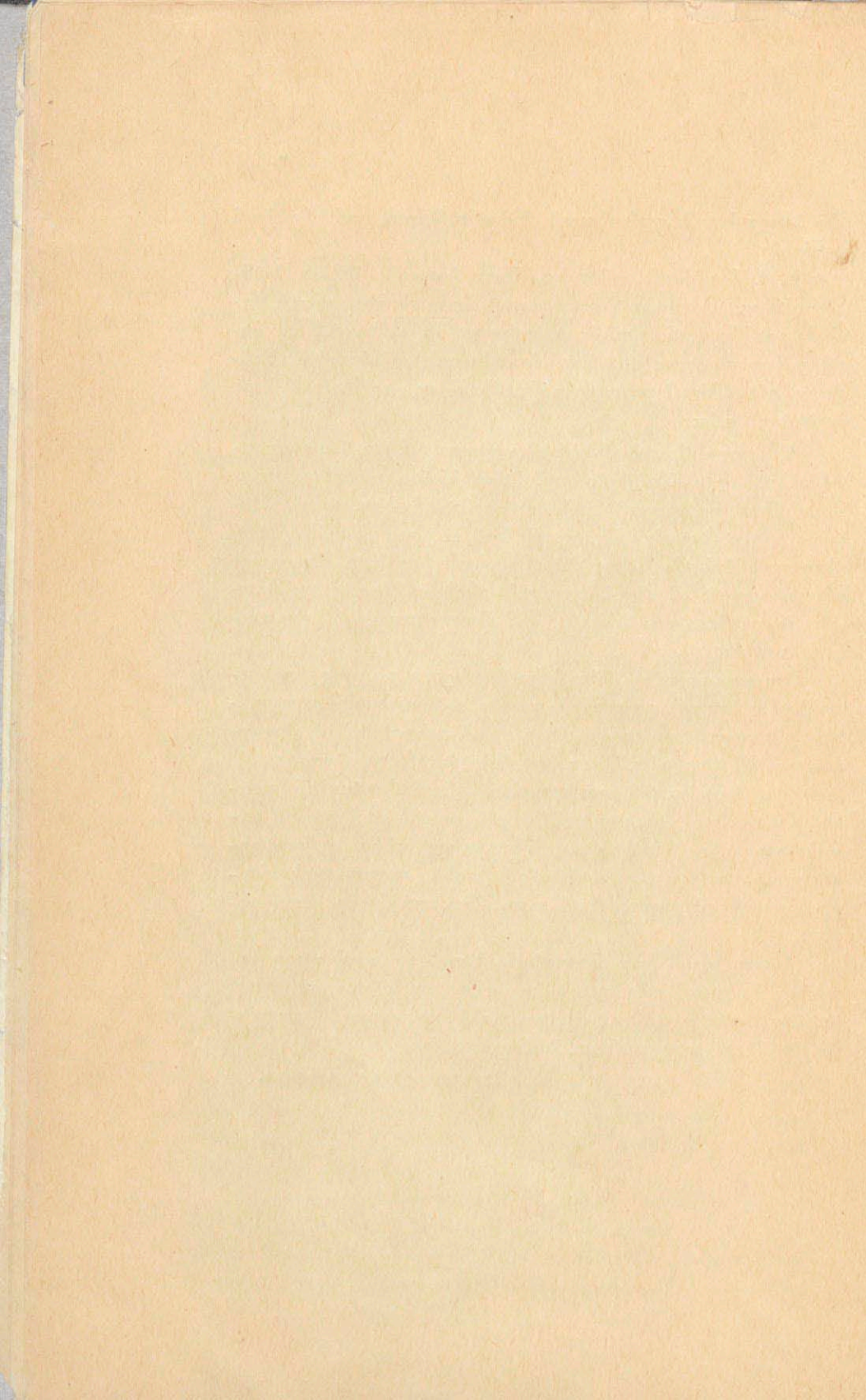
Պ. Ս. Շամբեան, տնտեսականներու ծագումը բնած է բնկերային ու պատմական տեսակետով՝ մանրակրկիտ վերլուծումի ենթարկելով, նախաբխտնական, բխտնական ու նորագոյն շրջաններու մեջ հայ ժողովուրդի բնկերային կենցաղը, բնականական յարաբերութիւններն ու տնտեսականներու գործածութիւնը:

Պ. Թորոս Ազատեան հին հեքանոսական ու նախաբխտնական շրջաններէն սկսելով բնած է Հայ տնտեսականներու տեսակները՝ բաղդասած է հին տնտեսականներն ու արդի մականունները, երակացնելով թէ *եւ* եւ այլ մասնիկներով վերջացող մականուններ ժողովրդական խաւերու մեջ աւելի բնականացած են միջին դարերէն սկսեալ: Յետոյ առանձնապէս ուսումնասիրած է նաեւ *եւ* վերջաւորութեան լեզուական արժէքը:

Այս բացատրութիւններէն կը հասկցուի թէ, վեց աշխատակիցներ իրարմէ բոլորովին տարբեր ուղղութեամբ պրպտումներ կատարելով, ամբողջական ուսումնասիրութիւն մը պատրաստած են տնտեսականներու եւ մականուններու մասին:

Պատշտ կը զգանք հրապարակով շնորհակալութիւն յայտնել վերոյիշեալ մատուցականներուն, որոնք ձեռնարկին օգտակարութիւնը գնահատելով սիրայօժար իրենց աշխատակցութեան բաժինը բերին, միեւնոյն ատեն պատրաստակամութիւն յայտնելով յաջորդական ուսումնասիրութեանց մասնակցելու:

Հանրութեան քաջաբերութիւնը խրան մը պիտի ըլլայ նոր քալով եւ աւելի բնականակ ծագումը շարունակելու Թուրք եւ Հայ ժողովուրդներու մշակութային փոխադարձ յարաբերութիւններու պրպտումն ու ծանօթացումը:

”ԵԱՆ” ՄԱՍՆԻԿԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

ՔՐՕՖ. ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

Հմուտ լեզուարան Բրոֆ. Հ. Աճառ-
եան պատասխանելով մեր դիմումին,
մասնաւոր նամակով մը իր անկեղծ
գնահատանքը յայտնած է այն ջանքե-
րուն ու ձեռնարկներուն համար, ո-
րոնք կը ձգտին կարգ մը շահեկան հը-
րատարակութիւններով ծառայել Թուրք
եւ Հայ մշակութիւն:

Եան մասնիկը գործածական է մեր մէջ եւ դարէն սկսեալ
և անչուչտ շատ աւելի հին է. Օրինակ Վարդան Մամիկոն-
եան եւլն. ։ Ծագումը զուտ պարսկական է: Ծահնամէի մէջ
թագաւորները երբ կը յիշուին իրենց հօր անունով՝ կ'ստա-
նան ի յանգը, իսկ պապի անուան վրայ կ'դրուի իւան, որ
նոյն յոգնակին է: Օրնկ. Դարեհ որդի Կիւրոսի որդւոյ Վըշ-
տասպի՝

Կզառնայ Ծահնամէի ոճով՝

Դարեհ Կիւրոս ի (S) Փշտասպիւան (yan): Այս ոճն է ա-
հա, որ անցած է հայերէնի: Այս իմ կարծիքն է, որ դեռ
հրատարակուած չէ որեւէ տեղ:

”ԵԱՆ” ՄԱՍՆԻԿԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ [*]

ՔՐՕՖ. ԱՍՏ. ԽԱՋԱՏՐԵԱՆ

(*) Անփոփոխ պահուած է Խ. Հայաստանի արդի ուղղագրութիւնը:

THE JOURNAL OF THE

AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION

PUBLISHED WEEKLY

Հայերեն եան ամանցի մասին կարող եմ հաղորդել հետեւյալը.

Եան ամանցը, իր կիրառութեամբ չատ հին ե մեր գրականութեան մէջ: Եան ը, կցուելով անձնանունների վերջը՝ վերածում ե ամականի «պատկանելիութիւն, վերաբերում» ցոյց տալու իմաստով ե այդ դեպքում նշանակում ե ազգանուն (Patronymicum):

Այս առումով գործածված ե Հին-կտակարանում՝ Սրաբառեան դունդ, Ասքանաղեան դօր ե այս հասկացվում ե Սրարատին պատկանող դունդ—Սրարատական:

Յերկրորդ՝ գործածվել է նույն սկզբունքով կազմելու տեղանուններ. որկ. Այրարատեան գաւառ (իբր մի անուն), Այրարատեան գաշտ, Ուտ(ի)եան գաւառ, Սարարատեան լիւ: Այսպէս են կազմվել Հայաստանի բազմաթիւ գաւառների անունները. որկ, Աբեղեան(f), Գաբեղեան(f) Գաղբիկեան, Արտաշիսեան և այլն: Բնականաբար սրանք նախապես գործածվել են իբր տոհմանուններ, ապա փոխանցվել բնակավայրին ու դարձեալ գաւառի, յերկրի անուն: Իբր բնտանիքի անվանում այժմ եւս կենդանի ե կիրառութեան մէջ՝ Գրիգորեան(f) «Գրիգորեան(f), Վարդանեան(g) Վարդանեան(g), Քափուրեան(f) և այլն:

Յերրորդեան գործածվում ե իբր հոքնակի կամ հովաքականութիւն ցոյց տալու ամանց. որկ. բերդեան = բերդեր, զիւղեան = յեր, գրեան, թղթեան, գործեան, մողեան, արեղեան = արեղաներ, զօրագլխեան, հիւպատեան, Հացկատակեան, և այլն: [*)]

Հայերենեան ամանցն իր զուգահեռականն ունի Իրանի հին ու նոր լեզուներում: Այսպես՝ Դարեհի սեպագիր արձանագրութեան մէջ իբր հոգնակի սեռականի հանդ կա — anam չսաչաթւչա — չսաչաթւչա [a] anam = կոչայաթիա

(*) Մեքրեմվաժ բոլոր օրինակներն առնված են մեր հին մատենագրութիւնից, վրոնց տեղեր նշանակելն ավելորդ համարեցի:

— կոչայաթիւանամ նշանակում ե չահչահան, արքայ-
արքայից: Հին պարսկերեն հոգ. սեռականի այս — anam
հանդը Ավեստայի լեզվում վերածվել ե — ana եւ արդեն
ստացել ազգանվան — patronymicum-ի իմաստ. որկ. Հա-
մասպանա «Համասպի վորդի=Համասպ-եան, Գաոսայանա
«Գաոսայի վորդի, Հայեչատասպ-անա «Հայեչատասպի սերըն-
դից» Աթվայ-անա «Աթվային վերաբերյալ» եւայլն:

Միջին պարսկերենում Պահլավերենում-անա դարձել է
-ան ե իբր ազգանվան ածանց. որկ. Արաշիր-ի Պապակ-
ան = Պապակ-եան, Սասան-ան=Սասան-եան, Պահլաւ-ան,
Շահ-ան-չահ, վերջին դեպքում-ան=ից հոգ. սեռականի:

Այսպես տեսնվում ե որ հինպարսկերեն-anam հոգ.
սեռականի հանդը՝ պատկանելիություն, վերաբերվիլ ա-
ծանցն ստանում ե «ազգանվան, սոհմանվան» նշանակու-
թյուն եւ ա՛յս քերականական կանոնի հիման վրա, վորով-
հետե սեռկ. հորովը ցոյց ե տալիս, թե իրն, առարկան
ո՛ւշմն ե պատկանում: Յերբ ասում ենք Վահան Մամիկոն-
եան հասկանում ենք Մամիկոն-ին պատկանող Վահանը ե
վոչ թե ուրիշ վոեւե Վահան:

Իսկ թե ի՛նչ հարաբերություն ունի հայերեն-եան պարս-
կերեն-an=ան-ի հետ, լեզվաբանորեն զեռ պարզված չե,
թեպետ ձեւի ե իմաստի նույնությունը ակնհայտ ե:

Յերեվան

ԱՍՏ. ԽՍ.ՁԱՏՐԵԱՆ

12301-58

”ԵԱՆ”ՈՎ-ՎԵՐՋԱՑԱԾ ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ

Տ Ա Ր Ի Ք Ը

ԲՐՈՖ. Կ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

Հայոց մէջ «եան»ով վերջացած մականուններու տարիքը չափ հին է:

Անգամ մը եթէ աչք նետենք հայ նախարարութեանց ընդհանուր ցանկին վրայ⁽¹⁾, պիտի տեսնենք թէ այս նախարարներէն մէկ մասը չարունակութիւնն է Քրիստոսէ յառաջ Թ.րդ — Ե.րդ դարերէն մնացած ուրարտեան արքայիկներու, որոնք՝ սխալ անուանակոչութեամբ՝ «Խալդեան» ալ կը կոչուին սովորաբար:

Այս արքայիկներու անուններն ընդհանրապէս կը վերջանան -անի, -եմի և -ունի ձեւերով, որոնք եկած հասած են մինչև առ մեզ, ինչպէս՝ «Արեղ-եանք» (=ուրարտեան՝ Արեղի-անի), «Ակ-եանք» (=ուրարտեան՝ Ակու-անի), «Որդ-ու-նիք» (=ուրարտեան՝ Որդանի-ունի), «Գեղ-ունիք» (=ուրարտեան՝ Գիե խ [ու]-ունի), «Արծ-րունիք» [=ուրարտեան Արծ[ու]-ունի), և ասոնց նմաններ:

Արդ, Ուրարտացւոյ՝ մեր «եանք»ի և «ունիք»ի համազօր ու համանման տոհմանունները՝ տարակոյս չկայ, թէ իրենց արքայիկներով եկած ձուլուած են Հայոց մէջ, կազմելով մէկ մասը հայ նախարարութեանց, հետեւաբար նաև սկիզբը դնելով «եան»ի գործածութեան մեր մէջ:

Ասիկա խնդիր մըն է (these), որ կրնայ պաշտպանուիլ անվիճելիօրէն:

Բայց ասոր քով ուրիշ մըն ալ կայ, որ նոյնքան զօրաւոր փաստերով ու վկաներով մեր առջև կը ցցուի. — պարսկական yan — վերջաւորող տոհմանուններու խնդիրն է, ինչպէս՝ Aşkanyan (Արշակունի), Sasanyan (Սասանեան), Armenyan (Հայկեան), Selcukyan (Սելճուկեան), և ասոնց

(1) Տես «Բանասէր»ի մէջ իմ հրատարակած ցանկս (Դրդ տարի, 1902), ուր իրենց բուն անուններով յիշուած են 256 նախարարութիւններ, -մինչդեռ Փաւստոս Բուզանդ 900 հայ նախարարութեանց խօսքը կ'ընէ, առանց անուններու յիշատակութեան:

նման հարիւրաւոր անուններ, որոնք կը հաստատեն պարսկերէնի ազդեցութիւնը հայերէնի վրայ: Եւ ասիկա զարմանալի չէ, քանի որ Քրիստոսի առաջին դարուն իսկ Հայոց արքունիքը լեցուն էր Պարթեւ — ուրեմն Պարսիկ — պալատականներով, ու պաշտօնական լեզուն անգամ պարսկերէնն էր. այսպէս՝ Հայոց քրիստոնէութեան ռաւովրդաներն ալ — Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Ս. Ներսէս և Ս. Սահակ Հայրապետներ — Պարթեւներ էին: Այս շրջանին է, որ Հայ լեզուն — ի բնէ հնդեւրոպական, և՛ հնդեւրոպական լեզուներու արեւմտեան (կելտական) ճիւղին պատկանելով հանդերձ — ստիպուած էր պարսկերէնէ փոխառութիւններ ընել, որոնք առօք փառօք նստան հաստատուեցան մեր առօրեայ բառամթերքին մէջ, մեր առօրեայ գործածութեան համար, ինչպէս Եւրոպացիք իսկ իրենց լեզուի պակասները լրացնելու համար կը զիմեն ցարդ յունարէնի և լատիներէնի օգնութեան:

Ուրեմն՝ տոհմանուն ցուցնող մեր «Նան» վերջաւորութիւններէն մեծ մասն ալ առնուած է պարսկերէնէ:

Մեր հնագոյն՝ ուկեդարեան ոճով գրող՝ պատմիչներու — հետեւաբար Ե. րդ դարէ յառաջ — ծանօթ էր «Նան»-ի գործածութիւնը մեր մէջ: Այս շրջանէն (414—450) ստուգապատուժ պատմիչ մը՝ Փաւստոս Բուզանդ կը յիշատակէ «Մանասպ զԽորխոռունեաց զիշխանն ՄաղխադունեԱն օսնն(1)», «տոհմ» նշանակութեամբ: Նոյնպէս կը յիշէ զԱրտաւազդ և զՎասակ՝ «ի ՄամիկոնեԱն օննն(2)»: Դարձեալ. «Մանուէլ որդի Արտաշիրայ (տաղգիրն՝ Արտաշիրայ) ի ՄամիկոնեԱն ՚ի օննն(3)»: Դարձեալ. «գայր հասանէր ՀամադասպեԱն սեպուհ մ՝ ՚ի ՄամիկոնեԱն տոհմէն»(4):

Աստեղծով կը հաստատուի, թէ Քրիստոսէ յառաջ ծանօթ էր «Նան»-ի գործածութիւնը մեր մէջ, և կը չարուհանակուի մինչև հիմայ, «ունի»-ի հետ միասին:

Լ. Ե. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

(1) Տպ. Վենետիկ, 1832, եր. 29.

(2) Անդ, եր. 47.

(3) Անդ, եր. 239.

(4) Անդ, եր. 242.

ՀԱՅ ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՎԵՐՋԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ե Ի

ԱՆՈՆՑ ՁԵԻԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

(Գ. Հնասէր)

Հայ մականուններու մասին կարելի եղածին չափ ճշգրիտ գաղափար մը կազմելու համար, պէտք է զանոնք երեք զասերու բաժնել՝ հետեւեալ կերպով:

Ա.— 1. Տոննային, 2. Գերդասանական 3. Հօրեակալան. Պէտք է աւելցնել ասոնց վրայ 4. Կրօնական ուխտերու, Միաբանութեան կարգերու և բարենպաստ կասսաութիւններու կողմէ ընդունուած մականունները:

Բ.— Տեղային (ծներայայրը յիշեցնող) մականուններ:

Գ.— Արհեստական, այսինքն ենթակային արհեստը և արհեստավայրը ցոյց տուող մականուններ:

Ասոնցմէ առաջինէն կ'սկսինք ուրեմն:

Ա.— Տոնմային

1. Տոննային մականուններէն պէտք է առաջ բերել հետեւեալները.—

Մամիկոնեան, Արծրունեան, Թորգոմեան, Ասքանաղեան, Սրուանձտեան, Ռշտունեան, Բագրատունեան, Էւայլն, Էւայլն:

Այսպէս՝ այսինչը «ի Թորգոմեան տոհմէ» այնինչը «ի Ռշտունեան զարմէ» կը յիշատակուին հին գրութիւններու մէջ:

Վերոյիշեալ «Եան» վերջաւորութեան համազօր է «ունի» վերջաւորութիւնը. զոր օրինակ Արծրունի, Ռշտունի, Բագրատունի, Սալհունի և այսպէս շարունակաբար:

Այս տարազով մականուններու գործածութիւնը շատ հին է և առնուազն մինչև Ն. Դար պէտք է զէպի ետ երթալ, ասոնց առաջին նմոյշներուն հանդիպելու համար:

«Եան» մասնիկը ըստ մեզ Իրանեան ծագում ունի, յոգնակի իմաստով: Պարսկերէն օրինակներ շատ գիւրբին է զըտանել, ինչպէս «Տէպիսթանը Իրանեան», որ կը նշանակէ «Պարսիկներու գաղութ», «Տանա», գիտակից, «Տանսեան»,

գիտակիցներ, «Կէտա», մուրացիկ, «Կէտահան», մուրացիկներ:

2. Գերդաստակաւ, հօրենակաւ, կրօնակաւ կարգի (ռխս.) միասնութեան, քահնայասկ հաստատութիւններու մականուններ, Հոս ալ «Եան» մասնիկը իւր զերը կը կառարէ սա ձեւով:

— Ընտանիքի մը կամ համայնքի մը մէջ՝ մէկը երեւելի անունի մը կամ դիրքի մը կը տիրանայ և ան զերգաստանի մը հիմը կը կազմէ : Օրինակ՝ Եղիազարեան, Շապանեան, Մուրատչահեան, Աճէմպալեան, Մելիքչահեան, Միրզալեան զերգաստաններ :

3. Հորեկակրակի և ակրակունի

Այս ձևը ամենապարզն է և կարճեմ ամէնէն ալ հինը: Զօրեւական անունն է որ հոս իբր մականուն կը գործածուի. օրինակներ, Արբահամի որդի Յակոբ, Պետրոսի որդի Սիմէօն, Յովսէփի որդի Կարապետ, Յովհաննէսի զուտոր Նարի, Մկրտիչի զուտոր Անթառամ, Մատթէոսի հոգեւոր որդի Ղուկաս, Էւայն:

Շատ հին ազգեր, Հրեայ, Եգիպտացի, Ասորեստանցի, Արաբացի և ուրիշներ հին զարեշրջաններուն այս ձևը դորձածած են: Եոյն իսկ Հին և Նոր Կտակարաններուն մէջ կը հանդիպինք ասոր նմոյսներուն:

4. Միաբանութիւն մը կը կազմուի որ իր հիմնադրին կամ որոշ սուրբի մը անունը կը կրէ, ինչպէս Միսիթարեան Միաբանութիւն, Անտօնեան Միաբանութիւն ։

—Կա՛մ որքանոց մը կը հիմնուի որ իր հիմնադրին անուշ
նուրբ կը կոչուի «Սրբուհի Գալֆայեան Որբանոց»:

Վարժարան մը կը բացուի որ միեւնոյն ձեւով՝ զոր օւրինակ «Յարութիւն Պէգճեան Մայր վարժարան» կ'անուանուի:

«Շատ» մասնիկը փոփոխութիւններու կ'ենթարկուի չափանշամ հետեւեալ կերպով. — Եզրագարեան, Եզրագարեանց, Եզրագարինց. Շապանեանց. Շապանինց. Շահպարտեանց, Շահպարտինց, Տիւղեանց՝ որոնց թուրքերէն իմաստը հետեւեալ ձևեր ունի. «Տիւղ օղուլլարընըն», «Տիւղ օղուլլարըն րան», «Շապան օղուլլարընըն», «Շապան օղուլլարընտան» :

Բ.— Տեղային (ծննդավայրը յիշեցնող) Մականուններ

Դ. Դարէն օրինակներ
 Փառէն Ա. Կաթողիկոս Աշտիշատեցի
 Շահան Ա. » Մանազկերտացի
 Ե. Դար, Ս. Յովսէփ Կ. Կողոցմեցի
 Ս. Գիւտ Ս. Կ. Արահեղացի
 Զ. Դար, Սամուէլ Ա. Կաթ. Արծկեցի
 Մուշէ Կաթ. Այլաբերեցի
 Է. Դար, Արրահամ Ա. Կաթ. Աղբանեցի
 Ը. Դար, Եղիա Ա. Կաթ. Արճիշեցի:
 Ստեփաննոս Ա. Կաթ. Դըւնեցի:

Մենք ասոնք թուեցինք իբր ամենահին օրինակներէն մէկ քանին: Այս թուականներէն ասդին հարիւրաւորներ և հազարաւորներ կրնանք մէջ բերել, ինչպէս ժէ, ժԸ դասերէն հետեւեալները.

Երեւանեց,	Սասապատցի,	Կալաթացի
Արեւելի (պարսկա-		
կան գաւառներէն)	Համատանցի,	Պէկօզլիցի,
Շօթօթեցի,	Սեբաստացի,	Պէշիքթաշցի,
Ջուղայեցի,	Վանեցի,	Պալատցի,
Ակնեցի,	Խուլթիկցի,	Սամաթիացի,
Խուռնավիցի,	Աղբակցի,	Գումգարուցի,

Թուրքերէն ձեով գործածուած

Գալսէրլի,	Կէրմիրլի,	Շէպին (կամ Շապին)
		Ղարահիսարլը,
Էնկիրլիւ,	Պուրսալը,	Սըվաղլը,
Թօփհանէլի,	Եօզկատլը,	Մունճուսունլու,
Կալաթալը,	Անթէպլի,	Թալասլը,
Պէշիքթաշլը,	Քիւթահալը,	Հէլէբու կամ Հէ-
		լէպլի:

Գ.— Արհեստական (այսինքն ենթակային արհեստը ցոյց տուող) մականուններ

Այս և վերը յիշուած տեսակէն մականուններ՝ ամէնէն շատ զերեզմանատուններու տապանաքարերուն վրան կը կարդացուն: Կ. Պոլսոյ հողվորութիւնները լեցուն են այս տեսակ տապանագիրերով, օրինակներ՝ Էքմէքճի, Թէրզի, Տէմուրճի, Հէքիմ, Էճգաճի, Մեխանաճի, Սանաուճի, Սօֆճի,

Քէրէստէճի, Սարրաֆ, Խալֆա, Տօլմաճի, Պէրպէր, Սահաթճի, Սրմաքէշ, Պուրնօթիճի (քթախոտ ծախող), Չուրնաճի, Տօլմաճի, Էւայլն:

Սոյն արհեստներուն գրեթէ ամէնքն ալ հայատառ թուրքերէն գրուած են: Յայտնի է որ հին ժամանակներ Հայերուն ստուար մեծամասնութիւնը «էսնաֆ» այսինքն արհեստաւոր դասակարգէն բաղկացած էր:

Երբեմն ալ գործատեղին իրր մականուն կը գործածուէր, ինչպէս Տարապհանայի (Չարպհանէլի) Շահին, Թէրախանայի (Թէրահանէլի) Պետրոս, Քիւրքճիխանլը Կարապետ, Պէզէսթէնլի Արթին, Չարչըլը Յակոբ:

*
* * *

Երեւելի անձնաւորութիւններ չառ անգամ մականունն չէին գործածեր իրենց գրութիւններուն տակ կամ իրենց կնիքներուն վրան, այլ հետեւեալ չառ պարզ ձեւը կը գործածէին:

Աղա Պօղոս Ամիրան, «Քս.ի ծոյ. Պօղոս», Աբրահամ Ամիրայ Թէրզոնց «Քս.ի ծոյ. Աբրահամ», Սարրաֆլար զէզխիւտասը Կարապետ Ամիրայ Ազնաւորեան. «Քս.ի ծոյ. Կարապետ»: Բայց ասոնք պաշտօնական գրութիւններու տակ՝ իրենց կնիքներէն զատ, անուննին մականունով միասին կը գնէին. զօր օրինակ. «Էքմէքճի պաշը Յակոբ Նորատունկեան», «Փալճը պաշը Սէրովրէ Պետրոսեան», «Տէմիրճի Պաշը Մինաս վէլէտի Օհանիս», Էւայլն:

Ասկէ զատ Անատօլուցի Հայեր զուտ և հարազատ թուրք ձեւով մականուններ կը գործածէին. օրինակ, Ակոր կիլլէր, Շահին կիլլէր, Ուսէփ կիլլէր. այսինքն Յակոբենց, Շահինենց, Յովսէփենց:

Ուրիշ թուրք ձև մ'ալ կար մականունի. — Աբրահամըն Պօղոսը, Աճէմպալըն Անտոնը, Սաթըլմըշըն Սիմօնը, Վիչէնին Օննիկի:

Չմոռնանք յիշեցնելու որ հայութեան մեծագոյն մասը, ասկէ չուրջ դար մ'առաջ թէ Անատօլուի և թէ Կ. Պոլսոյ մէջ թրքախօս էր:

Օսար երկիրներու մեջ գործածուած հայ մականուցներ

Գանի որ հայ մականունները մեր փոքր ուսումնասիրութեան նիւթ կը կազմեն, չենք կրնար լռութեամբ անցնիլ այն ձեւափոխութիւններու վրայէն, որոնց ենթարկուած են անոնք արտասանմանի մէջ:

Օրինակներ

Խրիմ (Թեոդոսիա)

ԺԵ. Գարէն սկսեալ Խօճա Թաւաքալ (Թէվէքէլ) եղեր է «Թապաքար», Օլոյ պէյ Սանչա, Թօքալ պէյ Սանչա, Աւագ Պարոն Պաթիֆօլ, Պարոն Խոյզ Թորակալ, Յարութիւն Գալազ, Պարսամ Գանաւլարիւս (Լատ. Condellarius) Ճրագեան, Էնմի պէյ Yacobus (Ակորեան), Գոթոլ պէյ, Ակորեան Բէլիւարիւս (Լատ. Peliparius) Մորթադորձ Տիրիմ Պաքալ, Յովհաննէս որդի պաքալի, Արչազ, Կարա, Ագորտէզ, Այոյ:

Պարսկաստան

ԺԷ. դարէն սկսեալ՝ Խօճա Նադար, Խօճա Սաֆար, Խօճա Նուսուֆ Մէլիքչա՛ խան, Սէֆէրչա՛ խան, Մօսէս Խան, Միրզա Մէլքում խան, Նէրիման Խան, Աճէմպալի, Խօճա Շահրիման, Խօճա Նուրիջան:

Լեհաստան, Գրանսիլուանիա, Պուլովիցա

ԺԸ—ԺԹ. դար՝ Աբրահամեան եղեր է Ապրաամովիչ, Աստուածատուր Մարկոսեան՝ եղեր է Պօկտան Մարքիւլիչ, Սաեփան Սահակեան՝ եղեր է Սթէֆանօ Սահակիւլիւլիչ, Նադարեան=Նադարէնսքի, Փոփովիչ, Ֆօն Բրունզուլ Եանէվիչ, Գարաչան, Վօն Զունդ, Տ. Մարկոս Իսիգուց, Տ. Բարսեղ Լիււպով, Տ. Սաեփաննոս Գիւլէր Ադոնց, Տ. Նիկողայոս Զիւզի, Կ. Սերովբէ Բուշնէր, Տ. Միքայէլ Խամպէկ, Տ. Միքայէլ Մարամօրուչ, Մէցէլի, Կալին:

Ռումանիա

ԺԸ—ԺԹ. դար՝ Էմինեան, Պըլըլիան, Յովհաննէսեան եղեր են Էմինէսքու, Պըլըլիու, Եանէսքու կամ Եսանէսքու:

Ռուսաստան

ԺԸ—ԺԹ. դար, Այվազեանց=Այվազովսքի, Միանսարեանց=Միանսարով, Դէլիոնեանց=Դէլիանով, Լօոու Մէլիք-

հանց—Լօրիս Մէլիքոֆ, —Արդութեանց Արդութինսքի, Պէտանեան—Պէտանօֆ, Ղազարեանց—Լազարէֆ, Բէհրութեանց—Պէպութօֆ, Տէր-Ղուկասեանց—Թէր Քուքասոֆ, Մաչերեանց—Մաչերով: Ինչպէս կը տեսնուի վերջաւորութիւնները ընդհանրապէս օֆ, ել, սիլ օվ կազմուած են:

Այս մականուններէն ոմանց ստուգարանութիւնը պէտք է կատարուի, իրենց ծագումը և իմաստը հասկցուելու համար:

Թուրքիոյ մէջ, Կ. Պոլսոյ և Իզմիրի Հայ վաճառականները, որոնք Եւրոպայի հետ յարաբերութեան մէջ էին, երկու տեսակ մականունն կը գործածէին իրենց գրութիւններուն տակ Ժէ, ԺԼ և ԺԹ գորաչըջաններուն

1.— Եւրոպացիներու համար և

2.— Տեղացիներու համար:

Այս մականունները ընդհանրապէս իտալական ձև ունէին: Հին ասեանները Եւրոպական Թուրքիոյ, Իզմիրի և Արշիպեղագոսի կղզիներուն մէջ թուրքերէնէ և յունարենէ զատ՝ ամէնէն գործածական լեզուն իտալերէնն էր: Ասոր ալ պատճառը սա՛ է որ, Թուրքերու տիրապետութենէն առաջ, թէ՛ Կ. Պոլսոյ և Իզմիրի և թէ՛ Արշիպեղագոսի կղզիներուն մէջ իտալական շատ կարեւոր գաղութներ կային, որոնք վաճառականական ընդարձակ յարաբերութիւններ ունէին գրեթէ ամէն երկրի հետ: Հայերը, Յոյները և Հրէաները իրր վաճառականական ազգեր, ստիպուած էին այդ Բիզպցի, Վենետիկցի, Ճենովացի հաստատութիւններուն գործածած լեզուն սորվիլ: Ֆրանսերէնը արեւելեան (Որիմի) պատերազմէն յետոյ է որ ընդհանրացաւ Թուրքիոյ մէջ և իտալերէնի տեղը բռնեց:

Իտալական ձև մականուններու նմոյցներ

Աւետիքեան՝ Պօնավէնթուրա (Bonaventura)

Սեղրոսեան՝ Մարքէզէ աէ Սէրբոս (Marchese de Serpos) (Մարքիզ):

Պօղոս Ասլանեան՝ Բաօլօ Լիօնի (Paolo Lioni)

Աստուածատուրեան՝ Տէօտաթի (Deodatti)

(Ալլահվէրտի)

Արապեան՝ Տի Նէկրի (di Negri)

(Արապօղլու)

Էօքսիւզեան Տ'օրֆանի ((d'Orfani)

(Էօքսիւղօղլու)

Թալուղճեան՝ Օրնի (Orni)

Յովհաննէսեան՝ Ծաննի (Zanni)

Յարութիւնեան՝ Բասգուալէ, Բասքալի (Pasquale, pas-
cali)

Գալուղճեան՝ Գաուչի (Caucci)

Փիլիպպոսեան՝ Ֆիլիպօս (Philibos)

Բէօմիւրճեան՝ Տէ Գարպօնեանօ (De Carbognano)

Սահաթճի Սարգիս՝ Սէրկիուս Հօրօլօհիարիուս (Sergius
Horologiarius)

Տիրացուեան՝ Տիրաց (Diratz) Բրզընիկցի փիլաֆճի
Տիրացուէն սերած

Ապաճը օղլու՝ Ապաժօլի (Abajoli)

Աճէմեան՝ Բէրսիանի (Persiani)

Պահթիարեան՝ Ֆօրթունաթօ (Fortunato)

Գուրու չէչմէ բնակող և ժամանակին Մեծ-Եպարքոսին վաճառապետ Ալիքսանեան Պետրոս Ամիրային որդին, 1772ին գրուած նամակի մը տակ ստորագրած է Ալէսանարէ Մի-կիրաիչի աի Բիէթրօ (Alessandre Mighirdici di Pietro)։ Միևնոյն տարիթիւր կրող ուրիշ նամակի տակ հետեւեալ ստորագրութիւնը կը կարդանք, Բիէթրօ աի Զաքարիա (Pietro di Zaccharia) և Պետրոս աի Զաքարիա։

Նոյն ժամանակները Սամաթիացի Յարութիւն Պիտան-եան ծանօթ գրչի վաստակաւորը սապէս կ'ստորագրէ «Յարութիւն ծառայ, անպիտան նուստտ Արութիւն աի Պէտան»։

Ժժ դարուն վերջերը Հռօմայի մէջ կ'ապրէր Լէօնարտօ Անթօնէլլի (Leonardo Antonelli) մեծահարուստ Հայր որ հոն 1774ին Ումուտեան Սիմօն Հայ-Հումէական Եպիսկոպոսին՝ իր ծախքովը մահարձան մը կանգնել տուած է։

1812 Օգոստոս 10 թուականով Իզմիրէն Մանուկ Ալ-լահվէրաի Ամիրայի հասցէին գրուած նամակի մը տակ հե-տեւեալ ստորագրութիւնը կը կարդանք. — Կարապետ մշտ. Յարութիւն։

Նոյնպէս 1798 Սեպտ. 6/17 թուակիր Իզմիրէն գրկուած նամակի մը տակ հեղինակ և թարգման Զաքարիա Մարգար Սօճենց, «Զաքարիաաի Մարգար Սօճենց» ձեւով ստորագ-րած է։

Հիմայ կարգը եկած է որպէսզի քանի մը խօսք ալ ծածկանուններու մասին խօսինք։

ԺԸ դարու առաջին քառորդէն յետոյ Հայ հեղինակներ
և յօգուածագիրներ նաև կեղծանուններ գործածած են, զոր
օրինակ:

Ընթերցող մը, Կըկըռիկեան, Օ. Բ. (օգնական-քանա-
սէր) Հարմակ, Հրանդ, Տիրայր, Նուրհան, Հրազդան, Սիպիլ,
Արէտ, Ալիս, Արայ, Միօզօթիս, Մէրսէտէս, Քրիզանթէմ,
Գլանիկ, Տօմինօ, Վահրամ, Արիասլան, Աարուշան, Նահա-
պետ, Նորայր Բիւզանդացի, Հասկաքաղ-Գիշերով, Տիրայր
Էւայլն:

Ծածկանուններ գործածած են նաև Թուրքերէն գրող
Հայեր (քանաստեղծներ, աչուղներ, տէսթանձիներ և ուրիշ-
ներ): Ասոնցմէ հետեւեալ օրինակները կրնանք տալ:

Սարգիս Նուրլուեան Սունկուրլուցի կեղծանունը «Զէքի»

Հաճի Պետրոս Կեսարացի » «Էլֆազի»

Էլբակ Հասան գալէցի » «Էյրէթի»

Կարապետ Խապիւզցի » «Էնտամի»

Տ. Յովհ. քհնյ. Հիւնքեարպէյէտեան » «Սէլիսի»

Մելքիսեղեկ Պատրիարք Կ. Պոլսոյ » «Սուպհի»

Նալեան Պատրիարք Կ. Պոլսոյ » «Նիհատի»

Անդարացի Յովհաննէս » «Տէհրի»

Միհրան Արապաճեան » «Պետար»

Ռէթէոս Գրիգորեան » «Շէճիտ»

Յակոբ Պոլսեցի կամ Պրուսացի » «Նամի»

Նզեսիացի Տ. Յակոբ քահանայ » «Բէմզի»

Թաղէոս պատուելի Սերաստացի » «Այանի»

Պէրպէրեան Յակոբ վարդապետ » «Իսէվի»

Ասոնցմէ զուրս են այն մականունները որոնք հեղինու-
թեան համար գրուած են ուրիշներու կողմէ և կամ մարմնա-
կան թերութիւն մը կը նշանակեն, օրինակներ՝

Յովհաննէս Պատրիարք Կոլոտ (Կոլոտ, մանրուք, փոք-
րահասակի իմաստ ունի):

«Թըրթըլ» կը նշանակէ թոթովախօս

Յովհաննէս Պատրիարք «Խուլ»

Պօլպօլճի՝ չատախօս, պատրաստաբան

«Օխտը պէլա»՝ փորձանք, պատուհաս

«Պօյնուէյրի»՝ Ծովիզեան, իրր իսկական մականունն
գործածուած:

«Ըէհէննէմ վէրտիվէնի» Անդրէաս Պատրիարք Կ. Պոլ-
սեցի (1675—1676):

«Պօնճիպօնճի»՝ ամէն բանի այո՛ (Bon, Bon) ըսող

«Պապուկ»՝ մուրացիկ

«Ուզուն պերան»

«Վառած փատ» սև գէմքով տղեղ կին

«Զիլի»՝ խայտառակող և պոռացող կին

«Արուն պէրան» ուրիշի վրայ գէշ խօսող մարդ

«Թօփալ» (կաղ) Յովհաննէս Պատրիարք Ամասիացի (1674)։

Ասոնց հակառակ կան ուրիշ մականուններ որոնք գովասանական իմաստ ունին և բարի համբաւի տէր անձնաւորութիւններ և սուրբերու զրուած են. օրինակ՝ Ներսէս Շնորհալի, Սբ. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Գրիգոր Վկայասէր, Շնորհք Ամիրայ, (Մկրտիչ Միրիճանեան Ամիրայ), Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարք Երուսաղէմի, Սահփաննոս Մեղրեցի, Իմաստագեղ, Պատրիարք Կ. Պոլսոյ (1670—1674) Կիրակոս Ա. Մեծ, Կաթողիկոս Սիսի, Գրիգոր Գ. Կեսարացի Ուղուրլու, Նոյնպէս Պետրոս Պիւլպիւլ Կաթողիկոս Աղթա-մարի։

Ուշադրութեան արժանի իրողութիւն մ'ալ հետեւեալն է. Թուրք հպատակ և Թուրք քաղաքացի այն Հայերը որոնք թուրքերէն մականուն գործածած են, չեն օտարացած և իրենց ազգութիւնը պահած են. իսկ ընդհակառակը եւրոպական ձև մականուն կրողները ժամանակի ընթացքին՝ մոռցած են իրենց ծագումը և չեն յիշեր նոյնիսկ թէ իրենց պապերը Արեւելքէն գաղթած էին։ Ասոր կը վկային պատմութեան առջև Լեհաստանի, Դրանսիլվանիոյ, Պուքովինայի, Մոլտաւիայի, Պեսարապիայի այն հազարաւոր տուն Հայերը որոնց մէջ մեծահարուստ և երեւելի ընտանիքներ կը գտնուին դեռ մինչև այսօր, և որոնք մեզ համար իսպառ կորսուած են։

Գ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻ ԴԵՐԸ ՏՈՀՄԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ

ԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ՍՈՒՐԵՆ ՇԱՄԼԵԱՆ

«Եան»ը կամ առհասարակ անուններու և մականուններու խնդիրը քննելու համար ամէն բանէ առաջ պէտք է նկատի առնենք նախաքրիստոնէականէն սկսեալ իւրաքանչիւր չրջանի ընկերային վիճակը, որովհետեւ անունները, մականուններն ու տիտղոսները, մանաւանդ սկզբնական չրջաններու մէջ, գերազանցապէս կը կրէին ընկերային բնոյթ և դասակարգելու աստիճանաւորումը ցոյց կուտային: Անունը տեսակ մը տիտղոս էր այդ չրջաններուն:

Հին չրջանները քննելով կը տեսնենք թէ ֆրանսացի արեւելագէտ Սէն Մարթէնը (1821), և անգլիացի գիտնական Կիպլոնը (18րդ Դար) կը վկայեն թէ Քրիստոսէ 3 դար առաջ աւատապետութիւնը գոյութիւն ունէր Հայաստանի մէջ(*):

«Եթէ բաղդատենք, կ'ըսէ Սէն-Մարթէն, 12րդ Դարու Եւրոպան այն միապետութեան հետ, որ Քրիստոսէ 3 դար առաջ Ասիոյ մէջ հիմնած էին Արչակունիները, հոն ալ կը տեսնենք նոյն սովորութիւններն ու կարգերը: Մենք կը գտնենք աստիճանաւորներ՝ միեւնոյն կոչումներով՝ մարքիդներ, պառոններ, ասպետներ և հասարակ զինուորականներ: Հո՛ն ալ որոշ թիւով մարդիկ ունէին ազատութեան բոլոր իրաւունքները, մինչդեռ մարդոց մեծագոյն մասը բոլորովին զուրկ էր այդ իրաւունքներէն:»

Ի՞նչ էր ուրեմն մեծամասնութիւնը, ի՞նչ կը ներկայացնէր և ի՞նչ անուն կամ մականուններ կը գործածէր: Նոյն

(*) E. Gibbon The History of the decline and fall of the Roman Empire ed. by Bury London 1900. I էջ 203-204.

Saint Martin-Histoire des Arsacides de Perse II էջ 293.

հարցումները կրնանք կրկնել նաև արտոգոստորներու մասին :

Բրոֆ. Մանանդեան[*] կը պատասխանէ այս հարցումին և կարեւոր հետքի մը վրայ կը դնէ մեզ՝ ըսելով. —

«Դեռեւս Աքէմինեան Պարսկաստանի տիրապետութեան ժամանակ՝ հին Հայաստանը գտնուելով նրա պետական կազմի մէջ, ենթարկուել էր, բնականաբար, իրանական կենսացաղի և կուլտուրայի ազդեցութեանը :»

Իսկ պատմութիւնը կը վկայէ թէ, Արտաշէսեան թագաւորութեան անկումէն յետոյ, երբ Հայաստանի մէջ հաստատուեցան Պարթև Արշակունիները՝ հայկական աւատապետութիւնը ձեւաւորուած ու զարգացած էր համաձայն պարթևական աւատականութեան կարգերուն : Իրանական պետականութեան ազդեցութիւնը Հայաստանի մէջ շարունակուած է նաև Սասանեաններու օրով, մասնաւորաբար մարզպանութեան չրջանին :

Այս կարեւոր հետքը մեզ կը մղէ ուրեմն մեր քննութիւններու առաջացումին՝ պարսկա-հայկական ընկերային դասակարգերու և անոնց փոխ-յարաբերութեանց լուսարանումին և ճշդումին :

Այս աշխատանքին մէջ բացառիկ արժէք ունին մեզի համար հին Հայ մատենագիրները, Փաւստոսը, Ագաթանգեղոսը, Կորիւնը, Ղազար Փարպեցին, Եղիշէն, որոնք մարդպանութեան չրջանին գրած ըլլալով — Տրդ և Յրդ դար — կ'արտացոլացնեն հին Հայաստանի կենցաղը և մասնաւոր ընկերային կարգերը :

Առաջին երկուքը, Փաւստոս և Ագաթանգեղոս ուշագրաւ տեղեկութիւններ կուտան մեզի Նախարարական Հայաստանի մասին. (Արշակունեաց թագաւորութեան վերջին չրջան) իսկ միւսները՝ Կորիւն, Փարպեցի և Եղիշէ, կարեւոր աղբիւրներ են մարդպանական չրջանի :

Նոյնքան կարեւոր են նաև հայկական ծագում ունեցող այն կանոնագրութիւնները, որոնք հաւանաբար արաբական տիրապետութենէն առաջ մարդպանութեան չրջանին կը պատկանին : Այդ կանոնագրութիւնները հետեւեալներն են :

1. Շահապիվանի ժողովին կանոնները, որոնք ընդուն-

(*) «Ֆէօտալիզմը Հին Հայաստանում», Հրատ. Մելքոնեան ֆօնտի, Երեւան 1934. էջ 6—7.

ուած էին Ծրդ դարու քառասնական թուականներուն,

2. Սահակ Կաթողիկոսի վերադրուած կանոնագրութիւնը (+439),

3. Ներսէս Կաթողիկոսի (548—557) և Ներշապուհ Մաւկլոնեկոց եպիսկոպոսի անունով կանոնագրութիւնը,

4. Յովհաննէս Մանգալոսիի վերագրուած կանոնագրութիւնը,

5. Դուինի (645) ժողովին կանոնագրութիւնը:

Այս կանոններուն մեծագոյն մասը թէև կը վերաբերի եկեղեցական դասուն կամ դաւանանքի ու պաշտամունքի վերաբերեալ խնդիրներու, բայց բարեբախտաբար անոնց մէջ կան նաև այնպիսի կանոններ և ակնարկութիւններ, որոնք կը լուսաբանեն Հայաստանի ընկերա-իրաւական յարաբերութիւնները և կամ նման կարեւոր խնդիրներ, որոնք մեծ լոյս կը սփռեն նաև ժողովուրդի կենցաղին մասին:

Մեր նիւթէն զուրս ըլլալով, զանց կ'ընենք հին Հայաստանի դասակարգերուն մանրամասնումը և կը բաւականանանք միայն քննելով Քրիստոսէ 3 դար առաջ իսկ գոյութիւն ունեցող աւատական կարգերու և ժողովրդային դասակարգերու ամբիօր դասաւորումը, յանգելու համար անուններու և մականուններու գործածութեանց:

Դասակարգերու ծնունդը պէտք է փնտռել դարձեալ աւատականութեան մէջ: Յայտնի է թէ միջնադարեան Յըրոնիմայի մէջ հռչակաւոր «Աւատական Սանդուխք»ը, ունեցած է յատուկ ստորաբաժանումներ: «Աւատական Սանդուխ»ին առաջին ոտքին վրայ կը գտնուէին վասսալական իշխանութիւններու ամենավերին չերաբ, որոնք թագաւորին անմիջական վասսալներն էին և մեծ մասամբ գրեթէ անկախ էին անկէ: ԺԱ. դարուն ստոնք կը կոչուէին զըքսութիւններ (duchés) և կոմսութիւններ (comtés): Ասոնց կը յաջորդէին երկրորդ կարգի իշխանութիւնները, որոնք վասսալներն էին զըքսերուն և կոմսերուն և կը կոչուէին պատոնութիւններ (baronnies): Ասոնցմէ վերջը կուգային զերակոմսութիւնները (vicomtés) և զղեկատէրերը (châtellenies), որոնք իրենց կարգին վասսալներ էին վերոյիշեալ իշխաններուն:

Նո'յն աստիճանաւորումները մենք կը գտնենք նաև Արշակունիներու Հայաստանի մէջ: Հո'ն ալ իշխող դասը բազ-

կացած էր մեծ կալուածատէրերէն, որոնք իրենց երկիրներուն մէջ ունէին քաղաքական իշխանութիւն և «տիրական» իրաւունքներ: Ազնուականներու այս բարձր դասը, որ կը համապատասխանէ միջնադարեան եւրոպայի «սինիօր»ներուն, հնագոյն հայ աղբիւրներու մէջ կոչուած է նախարար, նախարարագոյն, ազգի, տննի կամ տննի նախարարացն, իսկ անոնց պետական իշխանութիւնը, ինչպէս նաև անոնց իշխանութեան տակ գտնուող երկիրները կոչուած են նախարարութիւն:

Սկսելով ուրեմն նախարարէն, կը տեսնենք որ այդ բառին ծագումը և ստուգաբանութիւնը երկար ժամանակ մնացած էին մութ ու անհասկնալի: Գիտական հնագոյն երկերու մէջ այդ բառը սովորաբար մեկնած են իբրև նախարար և համապատասխան համարած են լատինական praefectus ստացուածքին:

Հ. Ինճիճեան իր հնախօսութեան մէջ (Բ. էջ 77) կը կարծէ թէ «անունս նախարար ինքնին յայտ առնէ ածանցեալ յանուանցն նախ և արար, իբր նախկին ի յարարս, կամ նախակարգեալ իշխան, որպիսի էր և առ լատինս անուն praefectus, ցուցնելով զյառաջագահութիւն և զնախադասութիւն քան զայլս:»

Նախարար բառի այդ հին ստուգաբանութիւնը առաջին անգամ մերժեց Ն. Մառը, ըսելով թէ այդ բառին սկզբնական ձևը եղած պիտի ըլլար նախարար՝ համապատասխան նահապետ և նահանգ բառերուն: Նախարար, այսինքն նախարար, անոր կարծիքով կը նշանակէ երկրի, չրջանի (nah-nahr) տէր, գլխաւոր (rar = պրակ, radh գինտերէն ratu): Նիկ. Ադոնց ընդունելով Մառի այս մեկնութիւնը կը կարծէ թէ նախարար բառին երկրորդ մասը ծագում առած է ոչ թէ ratuէն, այլ պարակ. rar արմատէն:

Նախարար բառի ծագման մասին հեղինակաւոր վճիռը տուաւ Բրոֆ. Meillet(*) սողգիերէն (սողտերէն) լեզուի օգնութեամբ, ուր պահպանուած է նախարար բառը՝ «ժողովուրդի կամ ցեղի պետ» իմաստով: Նոյն բառին պարթեւական ձևը կ'ենթադրէ ան նախարարա (նաֆա=ցեղ, պորտ) և rara պետ, գլխաւոր): Պարթեւական այս նախարարան է, որ անոր

(*) Revue des Etudes Arméniennes II fasc. 1. Paris 1922. էջ 1-3:

կարծիքով եղած է նախաւար, սակայն ժողովրդական ստուգարանութեամբ նաեւ վերածուած է նախ ի և ստացած է նախաւար ձեւը:

Գալով միւս աստիճանաւորումներուն, միջնագարեան եւրոպայի «սանգուխք»ին համագոր ըլլալով, Հայաստանի մէջ կը տեսնենք, նախ՝

Բիշխութիւնները, որոնք կը համապատասխանեն առաջին կարգի մեծ իշխանութիւններուն: Ասոնք քաղաքակառուցութեան գրեթէ անկախ իշխանութիւններ էին, բայց կը գրտնուէին հայ Արչակունիներու գերիշխանութեան տակ. ասոնց իշխանութիւնները ընդարձակ երկիրներ էին Հայաստանի սահմանային շրջաններուն մէջ և այդ իսկ պատճառով բղնջիները կը կոչուէին ահնանապահ, ահնանապաղ նաև կողմնակաղ կամ կողմնապահ:

Ազաթանգեղոսի և Փաւստոսի վկայութիւններէն յայտնի է որ Արչակունեաց շրջանին Հայաստանի մէջ կար չորս բղնջիութիւն. — հարաւարեւելեան սահմանին կ'իշխէր «Նոշիրական բղնջին», հարաւային սահմանին վրայ («ՅԱրուստան կողմանէն» այսինքն Միջագետքի և Մծրնի հիւսիսակողմը) «Աղձնեաց բղնջին», հարաւարեւմտեան սահմանին վրայ՝ «ՅԱսորեստանեաց կողմանէն «Ծովաց բղնջին»ը և հիւսիս. սահմանին վրայ «ի Մասիթաց կողմանէ» «Գուգարաց բղնջին»ը:

Ազաթանգեղոս և Փաւստոս կը վկայեն թէ բղնջիները «գահնէց» իշխաններ էին «արքունի տաճարին»: Փրօֆ. Մարքվարտ կը կարծէ թէ Պրուտարքոսի յիշած ծանօթ չորս թագաւորները, որոնք կը սպասարկէին Տիգրան Մեծին, վերոյիշեալ չորս բղնջիներն են: (*)

Բղնջիները կը համապատասխանեն Սասանեան Պարսկաստանի Sathradârme (անուանի մեծամեծներ, խոշոր կալուածատէրութեան ներկայացուցիչներ): Արդարեւ Հայաստանի մէջ ալ մեծամեծ նախարարներն անուանուած են «աշխարհակալ», «աշխարհատէր» կամ «գաւառակալ»: Օրինակ Փաւստոս կը յիշէ Մանածիւր Ռչտունին, «նահապետն Որդունոց տոհմին»:

Յայտնապէս կ'երեւի թէ «Մանածիւր» և «Ռչտունի» անուններն ալ Պարսկական ծագում ունին: Պարսկական ազ-

(*) Marquard . Eranschahr, Berlin 1901, էջ 171—173.

դեցութեան կրած անուններու կարգին կ'արժէ յիշատակել նաև «մահկեր» և «նիհորական» անունները, զորս յիշած է Փաւստոս, եւ կ'ըսէ.

«...Նախ բգեաշխն Ազձնեաց, և Նոշիրական բգեաշխն և Մահկեր տանն, և Նիհորականն եւայլն» Փաւստոս, Դպր. Դ. գլ. Ծ. էջ 163:

«Տուն»ը գործածուած է «աշխարհ»ի կամ «գաւառ»ի իմաստով: Հին Հայաստանի մէջ իւրաքանչիւր նախարարական երկիր կը կոչուէր «աշխարհ» և իւրաքանչիւր նախարարական տոհմի մէջ իշխանութիւնը կը պատկանէր տոհմի ներկայացուցիչին. որ կը կոչուէր նահապէս՝ միշտ համաձայն պարսկական ձևին:

Բրոֆ. Մէյլէթ[*] կը վկայէ թէ նահապէսը փոխառութիւն պարթեւերէնէն և կը համապատասխանէ պարթեւերէն «nafapati» բառին:

Ինճիճեան եւս իր «Հնախօսութեան» մէջ Է(II. էջ 78) նոյն ձևով կը վերլուծէ «տէր» և «տանուտէր» բառերը: Կ. Կոստանեանց իր «Հիւսուածք»ին մէջ (III, էջ 36) կը հաստատէ թէ «ամենայն նախարարութիւն ունէր իւր մեծը, որ կոչուում էր նահապէս կամ սանոսկր»:

Գալով պարսկերէնէ առնուած փոքր անուններուն, յիշատակութեան արժանի են հետեւեալները.

1. Վարազնեւսի, որուն մասին Փարպեցին կ'ըսէ.

«Եւ Սեպուհ մի ուրծացի, որում անուն էր Վարազնեւսի որդի կողթեկայ իշխանին Ուրծայ: (III, ԿԸ, էջ 121).

2. Մանէճ

3. Ներսէ

3. Վարազշապուհ

Որոնց մասին կը խօսի Ղազար Փարպեցին (II. ԼԶ. էջ 67) ըսելով. «Եւ որք խոտորեցան զկնի սատանայի ընդ ուխտանեհն Վասակայ՝ են այսօրիք. իշխան Բագրատունեաց Տէրոց, իշխանն Խորխոռունեաց Գաղիչոյ, իշխանն Ապահունեաց Մանեհ, իշխանն Վահեունեաց՝ Գիւտ, իշխանն Պալունեաց Վարազշապուհն, իշխանն Արեղինից՝ Արզէն, իշխանն Ուրծայ՝ Ներսէն»:

Իսկ աւելի յատկանշական անուններու կը հանդիպինք Սիւնեաց Ստեփաննոս Օրբէլեան արքեպիսկոպոսի քով, որ իր «Պատմութիւն Նահանգին Սիսական» գործին մէջ (Թիֆ-

(*) A. Meillet, Revue des Etudes Arméniens II. fasc. 1 էջ 1-3.

լիւ 1911 էջ 207—208) կը յիշատակէ հետեւեալ անունները .

Ատրներսէ՛հ, Արուման, Քուրդ, Զիւանշիր՝ Թէոգորոսի որդի, Վարդան՝ Զանատայ որդի, Միհրան՝ Թուրքայ որդի, Հասան՝ Շապուհոյ որդի :»

Ասկէ կարելի է հետեւցնել, թէ

Ա. Անուններու գործածութիւնը զանազան փոփոխուած թիւններ կրած է՝ իւրաքանչիւր չրջանի :

Բ. Մականունի գործածութենէն առաջ կը գործադրուէր կարապետ՝ Մարտիրոսի որդի ձեւը :

Կը նշանակէ թէ պարսկ. ազգեցութենէն առաջ հօրանունով յիշատակութեան գրութիւնը կը կիրարկուէր :

Այս պարագան կը հաստատուի Սիւնեաց Փիլիպէ իշխանին կողմէ՝ 844 թուականին տրուած ժառանգական վրձնագրով, ուր կ'ըսուի .

«Եւ վկայք լիցին Աստուածապահն Տէր Գրիգոր՝ Սիւնեաց Տէր, Տէր Ատրներսէ՛հ՝ Վասակայ որդի, Տէր Գրիգոր Սահակայ որդի, եւայլն եւայլն :» Ստեփ. Օրբելեան, (էջ 207—208) :

Այս մասին հետեւեալ փաստը կուտայ Խորենացին .—

«Յետ այսր վախճանեալ եպիսկոպոսապետն Ասպուրակէս, ի տեղի նորա յաջորդ Խոսրով զՍահակ որդի Մեծին Ներսիսի, որդւոյ Աթանազեղի, որդւոյ Յուսկան, որդւոյ Վրթանիսի, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի :» (Խորենացի III ԽԹ էջ 320) :

Խորենացին կը վկայէ դարձեալ թէ «Մամիկոնեան» ի տեղ կը գործածուէր նաեւ «Մամգոն»ը .

«Եւ Տրդատ ընկալաւ զմամգոնն» (Խորենացի II. ԶԱ. էջ 223) .

Պարսկերէնի ազգեցութեան հոյակապ օրինակ մըն է նաեւ «Շահինշահ» անականի գործածութիւնը Հայոց մէջ :

Գագիկ «Շահինշահ»ը, 1010 թուակիր Մաստարայի արձանագրութեան մէջ կ'ըսէ .

«Կամ եղև ինձ Գագիկայ Շահինշահի, որդւոյ Աշոտոյ, թողուլ զՄաստարայի հարկին զաւելորդն եւայլն :» [Կ. Կոստանեանց «Վիմական Տարեգիրք» Ս. Պետերբուրգ 1913, էջ 13] :

Եզրակացնելով, վճռաբար կրնանք յայտնել թէ եւս մասնիկը փոխառութիւն մըն է պարսկերէնէն և յոգնակի սեռականի իմաստով առնուած է հայերէնի մէջ :

Տարբեր եզրակացութեան կարելի է յանգիլ, երբ նրա կատի ունենանք որ Հին Հայաստանը Արշակունեաց թագաւորութեան ժամանակ մեծ չափով ենթարկուած էր Պարսկեւական Պարսկաստանի քաղաքական ու մշակութային ազդեցութեան: Այս պատճառով է դարձեալ որ ընկերային կեանքն ալ ունեցած է նոյն աստիճանաւորումը և ինչպէս Պարսկաստանի, Հայաստանի մէջ ալ մականունի գործածութիւնը ազնուականութեան յատուկ եղած է սկզբնական շրջանին: Իսկ Սասանեան Պարսկաստանի տիրապետութեան շրջանին այդ ազդեցութիւնը շատ աւելի մեծ եղած է, որովհետեւ Հայաստանը ենթարկուած էր Պարսկաստանի անմիջական իշխանութեան:

Բրոֆ. Մանանդեան իր «Ֆէօտալիզմը Հին Հայաստանում» արժէքաւոր գործերին մէջ կը գրէ. — էջ (160):

«Այս մասին (Ծինական դասի գրութեան) գրական ու հաստատուն արդիւնքներ ստացուել են առայժմ գլխաւորապէս, լեզուագիտութեան մէջ, և նորագոյն այդ ուսումնասիրութիւններէց երկուսն է որ, հին հայերէնում գիւղացիութեան վերաբերեալ սոցիալական ամենակարեւոր տէրմիններն իսկ, ինչպէս՝ չէն, չինական, ռամիկ, անաղատ եւ այլն փոխառութիւններն են պարսկերէն, կամ աւելի ճիշտ պարսկերէն լեզուից:»

Աւելցնենք որ պարսկերէնէ փոխառութիւններ են նաեւ ռոճիկ [rôzi = օրական], հաղարապետ, հաղարապետութիւն, ապետ (հին պարսկ. aspapati «ձխառէր») ոստան, ոստանիկ, սեպուհ, աղատ, անաղատ, բառերը, որոնք բոլորն ալ կապ ունին ժողովուրդի գասակարգային աստիճանաւորման հետ:

Ժողովուրդին ստորին գասակարգը անանուն էր և կը կոչուէր ռամիկ (պարսկ. ramie խումբ, հօտ իմաստով):

Սորենացին կը գրէ օրինակ. —

«Եւ զգաւառս իշխանութեան նորա սրով գատի (Մանաճիհր) յանխնայ, ոչ միայն զմարաիկս, այլև զղաւթիկ շինակաւս:» Սորենացի III. է. էջ 263.

Հայաստանի մէջ պարսկերէնի տիրապետութեան կարկառուն վկայութիւն մը կը բերէ մեզի Քսենոփոն, որ կը պատմէ թէ Հայաստանի ընդհանրուն հետ պարսիկ թարգմաններու միջոցով կը խօսէր: Կը նշանակէ թէ պարսկերէնը

տարածուած լեզու էր Հայաստանի մէջ: Դիտելի է սակայն որ պարսկերէնէն փոխ առնուած բազմաթիւ բառեր հայերէն լեզուին մէջ «քաղաքացիական իրաւունք» ստացած են միայն Պարթեւներուն, այսինքն անոնց ժամանակակից Արշակունիներուն չըջանին, երբ արքունիքը պարթեւական էր: Կասկած չկայ թէ այդ չըջանին տիրական դեր կը խաղար պարսկերէնը և գլխաւորաբար այդ չըջանին է որ հայաստան իր ընկերային-պետական կեանքը չտիեց ու ձեւեց պարսկականին վրայ:

Պատմութիւնը կը վկայէ թէ Պարսկաստանի մէջ պարթեւ հարստութեան անկումէն յետոյ (226) միայն Արշակունիներու արքունիքին մէջ պարթեւական լեզուն իր տեղը տուած է հայերէնին: Հայագէտ Հիւպլման այս մասին խօսելով կ'ըսէ թէ Հայաստան բառի վերջին սսան մասնիկն անգամ («տեղ»ի իմաստով) առնուած է պարսկերէնէն և հայացուած: Անոր կարծիքով խայասուն ձեւը աւելի հին ու աւելի միջ պէտք է ըլլայ, քանի որ հիթիթները «Հայաս-ա» կամ «Սայաս-ա» կը կոչէին հայերը, ուրկէ առաջ եկած էր «Հայաստուն» կամ «Սայաստուն»:» (Arm. gramatik, 12—13):

ՈՒՆԻ

Գալով ունի մասնիկին, չատեր դայն կը նկատեն նախարմենեան: Յայտնի դերման հայագէտ գիտնական Մարքվարտ կ'ըսէ. (Die Entstehung 18):

«Նախարմենեան ծագում ունի մականուններու ծանօթ ունի վերջաւորութիւնը, որի հիմն է խալթական-*ini* վերջաւորութիւնը, որ ամէն *o-n* բնահանգի — ոյնի — ունի — ի հետ կը կապուի:» Այդպէս ուրեմն Մանգակունի, Ամատունի, Արտակունի, Արծրունի և ուրիշ բազմաթիւ անուններու մէջ, որոնց թէ՛ արմատը և թէ՛ վերջաւորութիւնը զուրա կը մնայ արմէնեան ստուգաբանութեան չըջանէն:»

Խորենացին նախարարութիւններու ծագման մասին խօսելով հետեւեալ բառերով կը պատմէ Ամատունիներու ծագման պատմութիւնը.

«Յաւուրս սորա (Արտաշէսի) ասեն եկեալ զազգ Ամատունեաց ի կողմանցն արեւելից Արեաց աշխարհին: Բայց են սոքա Հրեայ ի Մանունեայ ումհմէ...: Եւ անուանին Ամատունիք, որպէս թէ եկք: (Խորենացի Բ. Ժէ.):»

Միւս կողմէ նկատելով որ Ասորեստանցիները Ուրմիոյ լճին չրջանի երկիրը կը կոչէին Մաննա կամ Մանա և բնակիչները մաննացի ինքնին երեւան կ'ելլէ թէ մաննա ժողովուրդի անունն է որ հետագային փերածուած է «մանու»ի, որոնք նախնիքներն են Ամատունիներուն: Այս պարագան անվիճելիօրէն կը հաստատուի նաև անով, որ Պարսիկները «մանօեան» կը կոչեն Ամատունիները:

Արդէն մաննա անունը չափ զործածուած է Հայաստանի մէջ. օրկ. — Մանանշաղի, Մարդշաղի, Մանանդշաղի, Գարանշաղի (Քէմախ): Բրօֆ. Մարքվարդ (նոյն գիրքը էջ 29) կ'ըսէ թէ ալի մասնիկի տեւէ կապ հունի հայերէն «աղ» բառին հետ, թէ հաւանաբար նախարմենեան արմատ է՝ «տեղ, բնակավայր, գաւառ» նշանակութեամբ:

Խորենացին կուտայ նաև «Մանեայ այրք» անունը Գարանաղի գաւառին մասին խօսելով և կը կապէ «կին ոմն Մանեայ անուն ընկերաց Հորիփսիմեանցն» առասպելին հետ: Այս Մանիս կամ Մանի (սեռ. մանեա) անունին մէջ ալ կը տեսնուի Մաննա անունը: Արդ, նկատի առնելով Մանանշաղի գաւառի (Մամախաթուն) և Գորանաղիի (Քէմախ) գիրքը ինքնին կը լուսաբանուի և կը հասկնուի թէ Արմէններու արչաւանքի ատեն վերոյիշեալ լեռնային չրջանները ապաստանած են Մաննաները: Հետագային անոնք թէև ձուլուած են, բայց իրենց անունը մնացած է:

Այս բոլորէն աւելի պերճախօս է ստուգաբանութիւնը Մանաճիհր անունին, որուն հանդիպեցանք ասկէ առաջ: Ճիշտ կամ ճեղք պարսկերէն ձիթա (արաբ. ճէտ), կը նշանակէ սերունդ. ուրեմն մանաճիհր մաննայի սերունդ...: Նոյն ձևով ունինք նաև Մանէն, Մանէճ, Մանալաղ անունները:

ԱՐԾՐՈՒՆԻՔ

Գալով արծրունիներուն, Բրօֆ. Խաչատրեան «Հայաստանի Սեպագրութեան Շրջանի պատմութիւն» գործին մէջ (էջ 229) կը գրէ. — «Արծրունիների նախահայրն է Արդաւնդան և ոչ թէ Սենեքերիմի որդի Աքրաւելեփ: Այս անուններից առաջինը հնդեւրոպական (մասնաւորաբար՝ արիական), իսկ երկրորդը սեմական է:»

Իսկ Թովմա Արծրունի (պատմ. տանն Արծր. 1852, 4.

Պ.էջ 39) կը գրէ. — «Ըայց երկունք ոմանք ի զաւակէ Աշգահակայ ձերբակալ արարեալ Տիգրանայ՝ առեալ ածէ ի հայս և կացուցանէ զնոսա ի կարգէ ստրկութեան, որոյ զփոյթ հը պատակութեան ցուցեալ՝ կարգէ զնոսա ի գործ հաստատութեան՝ կրել արծուիս և բազէս. զինարբուսն ի տեղի մատուակութեան յառաջացուցեալ ի զահ նախարարութեան ձգեալ կացուցանէ,» եւայլն:

Այս ուշադրաւ պատմութենէն կը հասկցուի թէ Արծրունիներու և Գնունիներու նախահայրերն են Աշգահակ Մարի երկու զաւակները, զորս զերած է Տիգրան և իբրեւ ստրուկներ Հայաստան բերելով զրած է իր քրոջ՝ Տիգրանուհիի ծառայութեան մէջ, անոնց բարւոք ծառայութեան փոխարէն աւելի յետոյ բարձրացած են Արծուեկիյ և մասնովս աւախճանի (Արծիւ ունիս և զինի ունիս) իսկ աւելի յետոյ բարձրացած են «ի զահ նախարարութեան»:

Այս հատուածն ալ կը հաստատէ ուրեմն թէ Մանգակունիներուն և Ամատուններուն պէս, Արծրունիներն ու Գնունիներն ալ սերած են մար — միգ — մատ — մատիէնէն:

Բրոֆ. Մարքլարտ այս բոլոր տեղեկութիւններէն տըրամաբանօրէն կը հետեւցնէ թէ Արծրունիները Ծովաց աշխարհի մետականաչած (medialisierter) իշխաններու սերունդ են և հետեւեալ ձեւով կուտայ անոնց տոհմապետներու յաջորդականութիւնը՝

Զադրիատէս (Զարեհ) Ծովաց թագաւոր,

Միթրորուզանէս՝ Ա., պատանգ Կապատովկիոյ Արիարատ թագաւորին քով, որ յետոյ Ծովաց գահը բարձրացուցած է զայն:

Արտանէս՝ Ծովաց վերջին թագաւոր, Տիգրան Մեծի ժամանակ:

Միթրորուզանէս Բ., Տիգրանի զօրավարը և զարեւր վերջը՝

Մհնրուժան կամ Մհրհուժան ուրացողը:

Մհնրուժան նոյն միթրորուզանէս անունն է, զոր Արծրունիները միայն ունին:

Բիւզանդական քաջան

Հայոց յարաբերութիւնները Փոքր Ասիոյ հետ ամենա-
հին ժամանակներէ կը սկսին, սակայն առասպելական դա-
րերու աւանգութիւնները և զանազան անորոշ յիշատակու-
թիւնները մէկ կողմ ձգելով, զրաւոր վաւերագիրներով
Հայոց յարաբերութիւնները մինչև 4րդ դար կը բարձրանան:

Է—Ժ դար Փոքր Ասիոյ գաղութները վատասերեցան և
ազդութեան տեսակէտով կորսուեցան բիւզանդական մեծ
զանգուածին մէջ, որ պարսկականէն շատ աւելի մեծ վտանգ
մըն էր քրիստոնէացած հայութեան համար: Ասոր վրայ
պէտք է աւելցնել այն հալածանքները, որոնք տեղի ունե-
ցան ԺԱ դարուն, Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի օրով:
Ասկէ զատ 1102 ին և 1197 ին ծագատիկներու առիթով
սկսուած հալածանքները կը հաստատեն Հայերու անտանելի
կացութիւնը բիւզանդական երկիրներու մէջ:

Ծիշտ է որ այս հալածանքներէն վախնալով հայ ազ-
նուականութեան մէկ մասը զրիթէ ձուլուեցաւ բիւզանդա-
կան մեծ զանգուածին մէջ, բայց ժողովուրդին ստուար մե-
ծամասնութիւնը քրիստոնէայ Բիւզանդիոնի ժողովուրդնե-
րուն մէջ չձուլուելու համար կառչած մնաց պարսկական
ձեւով մականուններուն՝ զանազանուելու համար բիւզանդա-
ցիներէն: Այդ չըջանին է մանաւանդ որ եան ի գործածու-
թիւնը ընդհանրացաւ ժողովուրդին ամէն դասակարգին մէջ
և դազրեցաւ ազնուականութեան մինչհնորէն ըլլալէ:

Այս կերպով Բիւզանդիոն ապաստանած նախարարու-
թիւնները կորսնցուցին իրենց նախկին նշանակութիւնը:
Սրդէն Յուստիանոսի միաձուլման ու կեդրոնացման քաղա-
քականութիւնը ամէնէն աւելի ուզղուած էր նախարարական
կարգերուն դէմ: Բիւզանդիոն վճռած էր ձուլել հայութիւնը:
Այս նպատակը որոշ կերպով կը տեսնուի Յուստիանոսի 21
թիւ հրովարտակին հետեւեալ հատուածին մէջ.—

«Կամենալով որ հայկական երկիրը բոլորովին բարե-
կարգուի և ունէ տարբերութիւն չունենայ մեր պետու-
թեան միւս մասերէն, մենք մացուցինք այստեղ հռոմէական
վարչութիւն, ջնջելով անոր նախորդ անունները, անոնց
ստրվուցուցինք օգտուիլ հռոմէական կարգերէն և հրամայե-
ցինք որ անոնց քով չգտնուին ուրիշ օրէնքներ, որ ունին
Հռոմայեցիները: Const. 47=NOV. 21:»

Այս բռնութիւնները, ինչպէս Դ դարու պարսկական

հալածանքներու ժամանակ, պատճառ եղան նախարարական ապստամբութեան և ժողովուրդը աւելի պինդ փարեցաւ իր աւանդութիւններուն: Արեւմուտքէն սպառնացող վտանգը տեսաւ նախ Հայ Եկեղեցին, որ Դուինի պատմական, որոշուածով մերժեց Գաղկեդոնի դաւանանքը՝ պարզապէս վերջնականապէս բաժնուելու համար Օրթոտոքս եկեղեցիէն: Այս որոշումը թէեւ կրօնական կը թուի, բայց իրականին մէջ պարզ հետեւանքն էր բիւզանդական կայսրութեան դէմ նախարարական Հայաստանի ճակատ յարդարումին:

Հայերու հանգէպ բիւզանդական հալածանքներէն ամէնէն աւելի օգտուեցան Սելճուքները, որոնք մեծ գիւրութիւններ տուին ոչօրթոտոքս օտարացեղ բիւզանդացիներուն: Մելիք յահի եղբորորդին Սուլթան Սիւլէյման [1072—1092] աննախընթաց քայլ մը առաւ ու ջնջեց ճորտութեան և ստրկութեան իրաւունքը բիւզանդական երկիրներու մէջ՝ սիրաշահելով այսպէս բոլոր օտար տարրերը:

Մասնաւոր կերպով քաջալերուեցան նաեւ հայ արհեստաւորները, որոնք այդ շրջանէն սկսեալ Սելճուքներուն գործակցեցան՝ հիմը դնելով Սելճուք արուեստին: Այդ թուականներուն է հաւանաբար որ Հայերը սկսան գործածել իրենց արհեստը՝ յիշեցնող թրքական մականունները:

Եզրակացութիւն.

Եզրակացնելով, այս ամփոփ ակնարկէն կրնանք հետեւցնել թէ.

1. Եւան մասնիկը Հայերու յատուկ ցեղային բնորոշիչ մասնիկ մը չէ եղած:

2. Եւան մասնիկը ազաւաղեալ շարունակութիւնն է Արմէններէն առաջ Հայաստան գտնուող ժողովուրդներու գործածած անուններուն (ուրարտացիներ, մարգեր, խալդեր եւայլն, ինչպէս տեսանք Մանգակունի և Արծրունի օրինակներուն մէջ):

3. Նախնական այդ անունները հաւանաբար եւան ձեւը առած են պարսկական ազգեցութեան շրջանին, քանի որ տեսանք թէ մանսեան կը կոչուէին Ամատունիները: Ասկէ կը հետեւցնենք թէ պարսիկները եւան ով կը յորջորջէին նաեւ միւս Հայերը առհասարակ և այս յորջորջումը ընդհանրացաւ հետզհետէ Հայոց մէջ ալ:

4. Նոյնպէս ռնի մասնիկը եւս հայկական ծագում չունի և խալիքական վերջաւորութիւն մըն է նախարմէնեան ծագումով :

5. Պարսկական ազգեցութեան չրջանին ազնուականութեան մենաշնորհ դարձած մականունները, պարսկական եւսն ազգեցութեամբ, ընդհանրացած և ժողովրդական բնոյթ ստացած են առաւելապէս Բիւզանդիոնի մէջ հայ նախարարութեանց իրաւունքներուն ջնջումէն յետոյ : Ասիկա կը բացատրուի նաև անով որ եւսնով վերջացող մականուններու գործածութիւնը ընդհանրացնելով, հաւանաբար ուղած են զատորոշել հայութիւնը և զայն զերծ պահել բիւզանդական ձուլումի վտանգէն :

✓ 6. Արհեստներ կամ ծննդավայրեր բնորոշող թրքական մականուններու գործածութիւնը Հայոց մէջ մուտք գործած է Սելճուղեան չրջանին, որովհետև Սելճուղները ազգային ցեղապահպանման տեսակէտով ամէն ղիւրութիւն տուած են ոչ-օրթոտոքս օտարացեղ բիւզանդացիներուն, որոնց կարգին նաև մա'նաւանդ Հայերուն :

7. Ատկէ յետոյ եւսնը նուիրագործուած է Հայոց մէջ իբրև սեռականի յատկանիշ, ինչ որ նպաստած է առաջին իսկ ակնարկով հասկնալու թէ ո՛ր ընտանիքին կը պատկանի խնդրոյ առարկայ անունը :

Ս. ՇԱՄՍԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՏՈՂՄԱՅԻՆ ԵՒ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ
ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Թ Ո Ր Ո Ս Ա Ջ Ա Տ Ե Ա Ն

I

Ը Ն Գ Հ Ա Ն Ո Ւ Ր Ա Կ Ն Ա Ր Կ

Ստուար հատորներ կարելի է նուիրել մականուններու ուսումնասիրութեան :

Նախապատմական դարերէ մինչև ներկայ ժամանակները գործածուած մականուններէն իւրաքանչիւրը իր ծագման շարժառիթը և կամ իր ուրոյն պատմութիւնը ունեցած է :

Դժուար չէ հետեցնելը թէ ինչո՞ւ մարդիկ անհրաժեշտութիւն տեսած են մականուն գործածելու : Մականունը միջոց ծառայած է նոյնանուն անձերը մէկգմէկէ զանազանելու :

Նրկրորդ գծի վրայ կու գայ մականունները ընտրելու կերպը : Եւ ասկէ ծնունդ կ'առնեն անոնց այլազան տեսակները :

Մականունները սովորաբար առնուած են մէկուն ցեղէն, հայրենիքէն, բարոյական կամ բնական մէկ կատարելութենէն, պակասութենէն, վիճակէն, արուեստէն, ըսած մէկ խօսքէն, անակնկալ պատահարէ մը կամ անձնական քմայքէ մը, ևլն. : Ասոնցմէ ամէնէն հինը «ամէնէն բնականն ու սովորականը» համարուած է բոլոր ազգերու մէջ հօրենական մականունը, այսինքն մէկուն անունին վրայ աւելցնել հօրը անունը :

«Այս սովորութիւնը հասարակ բան դարձած էր Հրէից, Ասորոց, Հայոց և ուրիշ ազգաց մէջ : Ուստի կը տեսնենք որ Սուրբ Գրոց մէջի անձինքն ընդհանրապէս այս կերպով կը զանազանուին իրարմէ. Յեսու որդի Նաւեայ, Քաղէբ որդի Յեփթեայ, Դաւիթ որդի Յեսսեայ, Սաուլ որդի Կիսեայ, Յերոբոամ որդի Նաբասայ, ևայլն : Յունաց մէջ ալ

թէպէս որդի բառը չառ անգամ զօրութեամբ կ'իմացուէր, բայց հայրենի անունը յօդով մը կը դրուէր սեռական հոլով, զոր օրինակ, Աղկիրիադէս Կլինեայ (Ալքիվիա՛տհիս օ Կլինի՛ու)։ Հռովմայեցւոյ մէջ հօրը անունին տեղը որդւոյն անուանը ծայրը ius կամ eius մասնիկը կ'աւելցուէր, իբր թէ այն մասնիկը filius (որդի) բառին համաոտութիւնն ըլլար, ինչպէս Տիտոս Կլաւդիոս (Titus Claudius)։ Ռուսաց մէջ սովորութիւն է հօր անունին ծայրը ով կամ օվ (օփ), (եվ, եփ) և ովից մասնիկները աւելցնել, զոր օրինակ. Փա՛ւշով կամ Փա՛ւշովից (Պօղոսեան), Նիքոլա՛յեվիչ (Նիկողայոսեան), Մարֆե՛ւի (Մատթէոսեան), Արսէնե՛ւի (Արսէնեան), եւայլն։

«Իսկ մեր ազգին մէջ հին տառերը աւելի սովորական եղած կ'երեւայ եւս մասնիկն աւելցնել հօրը անուանը վրայ և այնպէս յիշել որդին. զոր օրինակ, Տիգրան Երուսաղեան, Սմբատ Բիւշաճեան, Թորոս Կոստանդեան, Ռուբէն Լեւոնեան, Աբաս Սիւսեան, Գագիկ Աշոճեան, եւայլն։ Ուստի և Նարեկացին կ'ըսէ, Ափար Զարեան և Սաւուդ Կիսեան, կերպով մը հայացնելով երրայական զրուցուածք՝ որդի Զարեայ, որդի Կիսեայ։

«Այս տեսակ մականունը, այսինքն հօր անունովը զորդին ուրիշ համանուն մարդիկներէն որոշելը՝ առանց ազգատոհմի անունը պահելու, մինչև հիմայ ալ մնացած է արեւելեան ազգաց շատերուն մէջ. ինչպէս Պարսից, Թուրքաց և Արաբացւոյ, որ զահե, օղլու, իպն կամ պեն և վեյես բառերը կը բանեցնեն, ինչպէս որ յայտնի է. Վրացիք ալ ծե (որդի) բառը կը գործածեն։» ⁽¹⁾

Նախաքրիստոնէական չրջանին, երբ դեռ մականուն գործածելու զրութիւնը կիրարկուած չէր, մեր նախահայրերը կոչուած են իրենց սոսկական անունով, ինչպէս Հայկ, Արեւնակ, Արայ, եւլն.։ Մինչդեռ այդ չրջաններուն գոյութիւն ունէին արդէն եւս և այլ վերջաւորութիւններով տեղի, ազգութեանց կամ իշխանութեանց անուններ։ Իսկ հօրենական մականուններու գործածութիւնը որդեգրուած և ընդհանրացած է աւելի ետքերը, ինչպէս պիտի տեսնուի այս ուսումնասիրութեան ընթացքին։

(1) «Մատեաց Աղաւնի», Փարիզ, Բ. Տարի, 1856 թ. 8. Ազգային Մականուն (էջ 193—194)։

”ԵԱՆ”Ի ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ԿԻՐԱՌՈՒԹԵԱՆ

Հ Ն Ա Գ Ո Յ Ն Կ Ե Ր Պ Ե Ր Ը

Պատմական հետազոտութեանց շնորհիւ կարելի կ'ըլլայ հաստատել՝ որ Հայերը հին հեթանոսական ու նախաքրիստոնէական զարերէն սկսեալ ունեցած են եւան, աւելի, ի, եւլն. վերջաւորող ցեղային, տեղական, տոհմային ու յետոյ ալ հօրենական անուներ, որոնց սկզբնական գործածութեան և այսօրուան նոյնավերջ մականուններու կիրարկումին մէջ կան որոշ տարբերութիւններ:

Այս ուսումնասիրութիւնը կը վերաբերի մասնաւորաբար եւանի կիրառութեան և այն բազմաթիւ բնաշրջումներուն, զորս ան կրած է զարեւու ընթացքին՝ իմաստի, գործածութեան եղանակի, լեզուի ու նշանակութեան տեսակէտով:

Խիստ շահեկան է հետեւիլ անոր այս յարափոփոխ ընթացքին:

Ամենահին արձանագրութեանց համեմատ (սեպագրութիւններ, Լեւրայական, ասորեստանեան, պարսկական, արաբական և յունական աղբիւրներ), եւան վերջաւորութիւնը ունէին՝

Ա.— Ազգութեան եւ սեղի կամ բնակավայրի անուններ

Հայ հնագոյն մատենագիրները՝ Բիւզանդ, Կորիւն, Ա. գաթանգեղոս, ևլն. Հայաստան բառէն աւելի նախընտրած են գործածել «Տուն Թորգոմայ», «Ասփանգեան ազգն» և այլ անուանումներ, զանոնք համարելով Արմէններու նախնիքը: «Հայաստան» բառը գործածուած է իբր վերադիր երկրի, աշխարհի, ազգի, մարդկան, գնդի, եւլն. և բնաւ չէ յիշատակուած «Հայաստան»ը իբր յատուկ երկրանուն: Այս ձև գործածութիւնը միանգամայն կը համապատասխանէ սեպագրական արձանագրութեանց: Ռամիկ, անգրագէտ Ժողո-

վուրդը գործածած է Խայաս-սուն, Հայաս-սուն, որոնց գրա-
կանացած ձեւը եղած է յետոյ Հայասուն։⁽¹⁾

Հին Կառկարանին մէջ եւս, ըստ երբայական բնագրին,
Երեմիա Մարգարէ (625—586 Ք. Ա.) Եահվէի բերնով Կ'ըս-
պանայ մեծ Բաբելոնին. «Պաստեղ տոյ յիսկէն Արարսեան
քաղաւորութեան եւ Ասիականցեան զնդին»։ (Նոյն ագրիւրէն)

Հ. Ղ. Ինճիճեան Ասքանազեան գունդը համադօր կը
գտնէ Այրարատեան թագաւորութեան. «...Ուր իբր մի քա-
ղաւորութիւն յիշատակին երկոյսին, որպէս նաեւ առ մեր մասե-
նագիրս Է տեսնելոյ ուրեք ուրեք»։⁽²⁾

Այս մասին շահեկան է նոյնպէս աչքի առջև ունենալ
Տօքթ. Ն. Տաղաւարեանի հետազօտութիւնը Ասիականցեան
ցեղի ծագման մասին։⁽³⁾

Յոյն նշանաւոր աշխարհագիր Ստրաբոն (ծն. Ք. Ա.
63ին եւ մեռած Ք. Յ. 20ին), Հայոց եւ Ասորոց բեզուի
մերձաւորութեան անդրադառնալու առնելով, կը յիշատակէ
Արաւեան ազգանունը։ Այս մասին Հ. Ղ. Ինճիճեան կը գրէ
իր պատմութեան մէջ. «... զի զԱսորոց եւ զԱրաքսոց եւ
զայոց ազգաց ոչ միայն զտեղի կերպարանաց եւ զվարս նման
Հայոց ասե յիսկէն Ստրաբոն, այլեւ զԽօսս, մանաւանդ ուր մօտ
առ միմիանս բնակին ասե, եւ զայլ ապացոյց ասե ի մեջ՝ զեր-
մանաձայնութիւն անուանց ազգացն այնոցիկ, որպէս զսեմուն
Արաւեան, որով կոչեն, ասե, զիսկեանս Ասորիք»։⁽⁴⁾ Պատմա-
գիրը ներելի կը գտնէ ակամայ ազգաւորութիւնը «Սուրբ Գրոց
եւ պատմութեան ազգիս քեւ այլ Արաւ Է նահապետ Ասորոց եւ
այլ Արաւ Հայոց որպէս եւ այլուր ասացան»։ (էջ 5) Վասնզի,
Ասորիները ոչ ալ Արամ, ոչ ալ եսն վերջաւորութեամբ ազգա-

(1) Հայատառնի Սեպագրութեան Երջանի Քննական պատ-
մութիւնը, Պրոֆ. Աստ. Խաչատրեան, Երեւան, 1933, Հրտ. Մելքոնեան
թօնտի, (էջ 29, 45—47, 104, 240—245)։

(2) Հնախօսութիւն աշխարհագրական Հայաստանեայց աշ-
խարհի, Հատոր Ա. Վենետիկ. 1835, (էջ 298)։

(3) Ուրուագիծ Պատմութեան Հայոց ի սկզբանէ մինչ յԱրշա-
կունի Հարստութիւն, Վենետիկ, 1909, (էջ 39—43)։

(4) Հնախօսութիւն աշխարհագրական Հայաստանեայց աշ-
խարհի, Հատոր Գ, ի Վենետիկ, յամի 1835 (էջ 4)։

նուն ունեցած են: Այդ որակումը կու գայ Հայոց սահման-
ներուն մէջ իրենց բնակութենէն:

Արաւեան անունը գործածած է նաև Գրիգոր Մաղխա-
րոս, Արբահամ ամիրային ուղղած իր թուղթին մէջ. «Քան-
զի հօր եւ գրչութեանք եւ ընկերացոյրեանք Արաւեան եւ-
հանգիս»: (1) Բայց այս գործածութիւնը պէտք է ստուգա-
բանել տեղական անուններու ծագման բաժնին մէջ:

Մեր հին մատենագրութեանց մէջ կը յիշուին ուրիշ
թագաւորական տոհմերու անուններ, առնուած նաև օտար
աղբիւրներէ:

«Արսաշխեսան թ. 99 Գ. Վասպուրականի. Արսաշխեսան
աւանն Արծր. 215 Վասպուրականի մեջ. Արսաշխ (յատուկ
անուն Հ. Բ. 28, 29) + եան մասնիկ: Հմտ. Արսաւազ Ար-
սաշխեսան = Արսաւազ որդի Արսաշխի, Արծր. 254:» (2)
«Նախ իր անուն տննի՛ յետոյ երկրին տրուած. «Արսաշխեսան =
Արսաշխական (երկիր)»: (Նունը էջ՝ 277):

Բնակավայրի և տեղի անուններու եանք առաւելապէս
կու գայ նաև տոհմանուններէն: Դարերու ընթացքին շատ
մը տոհմանուններ ջնջուած են, տակայն տեղական անունները
մնացած են:

Հ. Հիւրշմանի ուսումնասիրութեան համաձայն (ՏԽՍ
Անուանց կազմութիւնը, էջ 277), անջատաբար տոհմանուն-
ներէն, եանք կցուած է տեղւոյ անուններուն, Արարատեան
գաւառ, Աւարայրեան գաշա, Ուտիեան գաւառ, և ըն.: Պարա-
գան գրեթէ նոյնն է նաև ցի կամ ացի վերջաւորող անուն-
ներու կազմութեան մէջ. — Անձեւացիք, անձաւ + ացի,
նախնաբար անուն տոհմի (էջ 303):

Ըստ Զենոբ Գլակ Ասորի պատմիչին, Հոռեան աւանը իր
անունը առած է Վաղարշակ թագաւորին օրով Հնդկաստա-
նէն Հայաստան գաղթող Հոռեան կամ Հոռեան իշխանապետէն.
«Իսկ Հոռեան շինեաց իւր աւան ՚ի գաւառն Պարտեւաց, եւ
կոչեաց զանուն նորա ՀՈՐԵԱՆ»: (3)

Ստարոն, Մոչերու մասին խօսած առնն, կը յիշատակէ
Մոչեան լեռները (հիմակուան Էրզրումի չրջանը), որոնք
մաս կը կազմէին Արմինեան ներամփոփող լեռնաշղթայի մը:
(Սեպագր. Շրջ. Քնն. պատմ. էջ 240):

(1) Հնախօսութիւն Հ. Դ. Ինճիճեանի, Ա. Հատոր (էջ 3):

(2) Հին Հայոց տեղւոյ անունները, Հ. Հիւրշման (թրգմ. Հ. Բ.
Պիլգիկեան), Վիէննա. 1907 (էջ 316):

(3) Պատմութիւն Տարոնի, ի Վենետիկ, 1889, էջ 36:

Յաճախ յիշուած են նաև Բիւրակնեան լեռները (էջ 218)։

Հ. Ղ. Ինճիճեան իր եռահատոր աշխատութեան մէջ բազմաթիւ տեղերու անուաններ կը յիշէ։ Կու տանք մէկ քանին. —

«ՀԵՐԵԱՆ գիւղ՝ ուսի եր Դաւիթ Անյաղք, ըս Ասողկաջ ք. 2. «Եւ Դաւիթ աշակերտ Մովսեսի ի Հարց գաւառի ի Հերեան գեղջի։»

«ԱԽԱՆԱՆ գիւղ՝ զոր յիշատակի Յովն. Կարողիկոս ի պատկերն զառաքին յարձակեալի ի մի վայր ի գեղն Ախաւեանս ճակատս ռազմի մարդկաց ընդդէմ միւսեանց պատրաստին։»

«ԿԱԶԵԱՆ գաւառ. — Առ Կիրակոսի այլազգ գրի տրայս անուն, եւ կոչի գաւառ, ուր սաի վասն նորին Սեւի. Զորոյ գնարմին առեալ քերին ի Կազեան գաւառի։»

«ՎԱՏՆԵԱՆ դաշտ մերձ ի Կապիսկանն կոչեցեալ ծով։»

* *

Հեթանոսական շրջաններուն վերաբերող կարգ մը մեհեաններու և վանքերու անուաններն եւս եան վերջաւորութիւնը ունեցած են.

«Առաջին մեհեանն կոչի Վահե Վանեան յորոյ անուն եւ առհասարակ մեծ մեհեանն կոչի Վահեվանեան։ — Ի անա եր քաղին առնասպակերն Հերակեայ պղնձաձոյղ ոսկեզօծ։» (1)

Ագաթանգեղոս եւս կը խօսի Վահեվանեան մեհեանի մասին։

Հիւրջման կը յիշատակէ.

«Եւրփոռակեան քաղիւնք. ք. 185 գ. փայտակարանի. եւքն + փոր + քաղին «եօրը փորով սեղաններ, կամ սեղաններ՝ եօրը փորուածով։» (2)

Իսկ Զենոր Գլակ, իր պատմագրութեան մէջ կը յիշատակէ Իննակնեան վանքը։ (3)

* *

Իսկ Հ. Ղ. Ինճիճեան կը պատմէ թէ անգլիացի զեւպան Այնզլէ, երբ հազարաւոր հին դրամներ հաւաքած ու Պոլիս բերած էր, 1788ին, անոնց մէջ տեսած է հարիւրաւոր արծաթ դրամներ, որոնց չուրջը կային հայկական հին տառեր (հ. տ. պ. կ. ճ. ելն.), և ատոնք առհասարակ կը կոչուէին «դրանս Պարթեւաց Արշակունեաց»։ Մեր հին Արշա-

(1) Հնախօսութիւն Հ. Ղ. Ինճիճեանի, Ա. Հատոր (էջ 93)։

(2) Հին Հայոց Տեղւոյ անունները, (էջ 342)։

(3) Պատմութիւն Տարօնոյ, (էջ 62)։

կունի թագաւորներու յատուկ կը նկատէ այդ զրամները, «հին հայկական գրով՝ յորս պակասէր մայնաւոր»։⁽¹⁾ Իր պատմութեան Ա. հատորին մէջ եւս կը գրէ. «Վասն անծաւօր դրանց Պարթեւազեան անուանելոց՝ յորս տեսնին թաղաձայն տալիս Հայոց»։ (էջ 242)։

Բ. — Տոհմային մականուններ

Իշխանապետական և աւատապետական հին շրջաններուն տոհմանուն կրելը գրեթէ մենաշնորհը եղած է ազնուականներուն կամ տիրապետող դասակարգին։ Ռամիկ կամ հասարակ ժողովուրդը — ըստ մեր հետազոտութեանց — զրկուած է իւրայայտուկ մականունն գործածելու իրաւունքէն, ինչպէս զուրկ եղած է սեփականատիրութեան իրաւունքէն։

«Հին Արեւելիի ավրոյջ պատմութեան մէջ հողը, իբրեւ անշարժ ստացումի բացառապէս բազաւորների եւ ընդհանրապէս գերագոյն իշխանների սեփականութիւնն էր համարուում։ Նոյնն էր նաեւ հին Հայաստանի պատմութեան մէջ։ Այստեղ հողը, ընդհանրապէս երկիրը, տեսականօրէն համարուում էր բազաւորներու սեփականութիւն, իսկ իրականօրէն, բացի բազաւորներից, հողի սեփականատէր էին մանաւանդ նաեւ նախարարները, բոլշխները եւ այլ սիրող իշխանները, բարձր հոգեւորականութիւնը, յանձին կաթողիկոսական տան, եպիսկոպոսական արքունիի, վանքերի եւ լոյնանման հոգեւոր հիմնարկութիւնների։ Հողային սեփականութեան զաղապարն իւր սկզբունքով մարմնանում էր բազաւորի անձի մէջ։ Թազաւորն արդէն իւր կողմից կարող էր հողատիրութեան իրաւունք տալ նախարարներին եւ այլ մարմնաւոր ու հոգեւոր իշխաններին, արանց բաշխելով հողեր կամ իբրեւ ժառանգական սեփականութիւն, նման միջնադարեան աւաստական կազմի foedum-ին կամ քի ժառանգաւոր սեփականութիւն՝ նման beneficium-ին։»⁽²⁾

(1) Հնախօսութիւն, Գ. Հատոր (էջ 75)։

(2) Ֆեոտալիզմը Հին Հայաստանում, Պրոֆ. Յ. Մանանդեան, Երեւան, 1934, (էջ 309). (Խ. Սամուէլեանի «Միսիթար Գօշի դատաստանագիրքը» աշխատութենէն, էջ 293-94)։

Բրօֆ. Մանանդեանի գիտական հետազոտութեանց վրայ հիմնուող խիստ շահեկան այս երկասիրութեան մէջ, կ'արժէ ուշադրութեամբ կարդալ «Բ. առանձին նախարարութիւնների ներքին կազմակերպութիւնը» խորագիրը կրող բաժինը (էջ 46—56), ուր ան կը գրէ.

«Իւրաքանչիւր նախարարական երկիր, որ անուանում էր «աշխարհ» կամ «գաւառ», պահպանել էր Հայաստանում նաեւ տոնական նախորդ շրջանի «սուն» անունը: Իշխանութիւնն անկէ մի նախարարութեան մեջ պահպանում էր նախարարական տոնի ներկայացուցիչին, որ կոչում էր «սունսկը», «սկը» կամ «նահապէս»:

Իսկ ըստ Հ. Ղ. Ինձիճեանի, «սկը», «սունսկը» կամ «նահապէս» կոչեր նա՝ որ զիստւոր էր իւրաքանչիւր տոնի նախարարութեան, կոչելով սկը Սիւնեաց, սկը Մաւսիկոնից, յորոց ի ձեռին էր տնտեսիւն երկրի նոյն տոնի, եւս եւ տնտեսիւն ի վերայ գորաց այն տոնի:» (1):

Մի՞տ իշխանութիւններու և անոնց շուրջը բոլորուող մանր աւատապետութիւններու տոնմային հարստութիւնը ուրեմն կը բնորոշուի մէկգմէկէ անբաժան սեփականութեան և իշխանութեան նոյնացումով: Աշխարհիկ, իշխող գաւառ կարգին այս տոնմային առանձնաշնորհը կը մնայ գրեթէ սեփականութիւնը հին պատմական շրջաններուն, և միջին դարերէն սագին, այլեւս հետզհետէ տարբեր իրաւակարգեր կը գիմաւորէ ժողովրդական զանգուածը, տիրանալով անհատական սեփականութեան իրաւունքի և իր ցեղային գոյութիւնը կանգուն պահող յենակներու, որոնցմէ գլխաւորն է ընտանեկան կամ գերդաստանական անունը, որուն գործածումը տակաւ կ'ընդհանրանայ:

*
* *

Տոնմանունին սովորական մականուններէն ունեցած տարբերութիւնը սա է որ ան պատմական հնութիւն ունեցող գերդաստան մը կը խորհրդանշէ: Նախարարութեանց կամ աւատապետութեանց սերունդին պատկանող անհատներ դարերով միեւնոյն տոնմային մականունը դործածած են: Թէ ինչպէ՞ս ծագում առած են այդ տոնմանունները:

(1) Հնախօսութիւն, Բ. հատոր, էջ 78:

կ'արժէ վաւերական աղբիւրներու գիմելով ներկայացնել մէկ քանին այդ տոհմերէն: (1)

Առնենք Մամիկոնեանները.

«... Եւ քանզի իշխանագունն ՄԱՄԳՈՆ առաջին լահապէս Մամիկոնեից որ լորոզ փախսական եկեալ էր ի Հայս յաշխարհէն ճեկաց՝ կասարեաց զամենայն քաջութեամբ, հրովարտակաւ ընկալաւ յարխայէն (Տրդս) զիշխանութիւն այնր երկրիս վասն իւր, եւ վասն ժառանգաց իւրոց, անուանելով յայնմ յէտէ զգաւառն Մամիկոնեան տուն, ըստ գրելոյ Ասողկայ ք. 1. որ եւ ինքն Ասողիկ էր ի Տարօնոյ:» (2)

Այս գերդաստանին վերաբերող իշխանները (Վարդան, Վահան, Աշոտ եւայլն) կոչուած են Մամիկոնեան, ինչպէս ունեցած ենք Դիմախան, Սրուանձեան, Մանաւազեան և այլ նախարարական տոհմեր ու տոհմանուներ:

Պրօֆ. Խաչատրեան իր քննական պատմութեան մէջ կը յիշատակէ նաեւ Բաղրատն Փառազեան (= Փառնաւազեան) տոհմանունը կրող և արիական ծագում ունեցող նախարարը (էջ 231):

Իսկ Օրբէլեանց նախարարական տոհմին պատմական հեռահազօտութիւնը ցոյց կու տայ, որ Վրաց Օրբէր զաւառի Օրբուլք բերդին անուանով կոչուած են երկար առէն և յետոյ եղած են Օրբէլեան:

«...Ապա միանեալ ի սեղոյնի՝ քնակեցան ի յՕրբէր, եւ վասն անուան բերդին, յէտ քաջութ ժամանակաց ՕՐԲՈՒԼՔ կոչեցան, այսինքն ՕՐԲԷԹԱՅԻՔ. քանզի սովորութիւն էր ազգի այնմ, անուանը սեղոյն կոչել զիշխանս:»

(1) Ստուգարանօրէն տոհմ սերնդական յաջորդութեան իմաստ ունի. Այսպէս, «ՏՈՂՄ, Զէնս» բառիմա կամ բառիմա. Պարսկ քիլիմ, Թուրքերէն՝ բօհում, նշանակէ սերմն: — Ամուսնաւորաց եւ մահկանացուաց ազգէ տոհմ առուածոց ճոցա (եզնիկ): — Յորմէ տոհմական. — Առն ուրումն մեծատան ետուն անդր տոհմականս (Ղուկ. ժբ. 16: «(Տե՛ս տոհմաբանական բառարան Հայ լեզուի, աշխ. Տ. Յովհաննու Քաջանայի Հիւնքերպէյէնտեան, Կ. Պոլիս, 1894, էջ 232):

(2) Ստորագրութիւն Հին Հայաստանի Հ. Ղ. Ինճիճեան, Վեներաբլ, 1822, էջ 91:

Հեաադայ յաջորդական տողերով կը հաստատուի Օրբէլեաններու հզօր ազդեցութիւնը :

«Եւ ի քազաւորէն Վրաց առաջին քազաւորին Փառնուսայ, առաւել պատուեցան ՕՐԲԷԼԵԱՆՔՆ : Զի ի Վրաց աշխարհին ոչ գոյր ոք նման նոցա կամ հաւատար, քայց միայն ի քազաւորէն :»⁽¹⁾

Դիտելի պարագայ մըն է, ^{*} ^{*} որ մեր հին մատենագիրներն ու եկեղեցական հայրերն առանձնայատուկ տոհմանուններ չեն գործածած : Անոնք ընդհանրապէս պատմութեան անցած են իրենց ծննդավայրի կամ վիճակի անուններով և կամ իրենց անուան առընթեր բարոյական հանգամանք ներկայացնող մակդիրներով ու շատ անգամ պատուանուններով :

Զ. դարուն սկիզբը (506ին) Բարդէն Կաթողիկոս Դուինի մէջ պատգամաւորական ժողով մը կը գումարէ, որուն կը մասնակցին 20 ծանօթ եպիսկոպոսներ և 14 նախարարներ : Այս եպիսկոպոսները կը յիշատակուին իրենց պատկանած վիճակներուն կամ նահանգներուն անունով. այսպէս՝ Մերշապուհ Մաւիթլոնէից, Սամուէլ Բզնունեաց, Թաթուլ Արշարունեաց, Դանիէլ Ռշունեաց, Յարիկ Մոկաց, Սամուէլ Բաւակոյ, Խաբբաս Արծրունեաց, Դանիէլ Անձեւացեաց, Էւլն. Էւլն. — «Ըս այնմ գրեցին, Սահակ-Մեսրոպեան աշակերտքեմէն Մաւիթլոնեաց եպիսկոպոս Արտահալին (պատմ. Տաւն Արծրունեաց :» ⁽²⁾

Օրմանեան Ս. իր հոյակապ գործին մէջ որոշապէս կը ճշդէ Տ. Յովհաննէս Բ. Գաբրէլեան Կաթողիկոսին (Զ. դար) տոհմանունին ծագումը :

«Յովհաննէս Բ. ի ծննդավայր նշանակուած է Գաբրէլեան այժմ Կաղզուան գաւառի Սիւնձեղուն գիւղը, և այս կը կարծենք տեղական անունին լաւագոյն ընթերցուածը :

(1) Mémoires Historique et Géographiques sur l'Arménie par M. Y. Saint Martin, Paris, 1819, էջ 62) (Պատմութիւն Օրբէլեանց, Գըլուիս Ա. — Յաղագս նախարարութեան Օրբէլեանց. Էթէ ուստի էին Էւորպէս վասն գալոյ նոցա յաշխարհն Վրաց) :

Ծմբ. — Ֆրանսերէն այս խիստ շահեկան հրատարակութեան մէջ տեղ տրուած է հայերէն քննադիրներուն :

(2) Ազգապատում Օրմանեանի, Ա. հտք. (էջ 501) :

Գիւղէն աւելի գաւառին անունը պորձածուած է իրեն համար, որ միանգամայն Հայոց նշանաւոր նախարարութիւններէն մէկն է, և անկէ կը հետեւցնենք թէ Յովհաննէս նախարարազուն սերունդէ էր:» (1)

Հին կաթողիկոսներու և պատրիարքներու ժամանակադրական ցանկերուն մէջ, ամէնէն հինը, ԺԳ. դարուն կը հանդիպինք եւս վերջաւորութեամբ մականունի, ինչպէս Տ. Ստեփաննոս և Տ. Զաքարիա Սեֆեսիւեանները (Աղթամարի Աթոռ), ըստ հետազոտութեան Հ. Ն. Ակինեանի: ԺԵ. դարուն յիշատակուած են Տ. Գրիգոր Մուսաբեկեանց և Տ. Գէորգ Զալաթեկեանց կաթողիկոսները (Էջմիածին): Մինչև նորագոյն շրջաններ, կաթողիկոսներ և երուսաղէմի ու Պոլսոյ պատրիարքները յիշուած են մերթ պարզ անունով, մերթ հանգամանքով մը և ընդհանրապէս ծննդավայրի կամ տեղի անունով: Մականունները զանց առնուած են սովորաբար:

Ծննդավայրի անուն ստացող հին մատենագիրներէն և եկեղեցական հայրերէն ծանօթ են՝ Եղնիկ Կողբացի, Ղազար Փարպեցի, Անանիա Շիրակացի, Վարդան Այգեկցի, Մովսէս Խորեկացի, Գրիգոր Նարեկացի, Մխիթար Հերացի, Կիրակոս Գանձակեցի, Յ. Միրզա Վանանդեցի, Ներսէս Մոկայի, Պետրոս Սիւնեցի, Վարդան Բարձրեղոյցի, Յովհաննէս Երզնկացի, (Պլուզ), Յովհ. Թուղուրանցի, Մխիթար Քիւրճիսեանցի, Մինաս Ակնցի, Սահակ Ապուշեցի, Յակոբ Սսեցի, Մովսէս Տաթևացի, Զաքարիա Կաղզուանցի (Փռքուղեան), Մկրտիչ Վանեցի (Խրիմեան), Մարտիրոս Երզնկացի (Քիւլհանճի), Յովհաննէս Լեհացի, Յակոբ Զիւնսուացի (Նալեան), Անդրէաս Սրաւպօղցի (Ճէհէննէմ Վէրաիվէնի) ևւլն. ևւլն:

Զանազան բարոյական հանգամանքներ (իմացական յատկութիւն, ուժ, թերութիւն, ևւլն.) բնորոշող պատուանուններով, ախղոսներով կամ ծաղրանուններով ծանօթ են՝ Գրիգոր Լուսաւորիչ, Ներսէս Շնորհալի, Դաւիթ Անյաղբ, Յովհաննէս Աջասար, Պետրոս Գեսարաճ, Գրիգոր Վկայասեռ, Գրիգոր Մազիստոս, Վրթանէս Քերթող, Ղուկաս Աջպահ, Գալուստ Կայծակն, Ուխտանէս Պասմիչ, Գ. Ապիրատ, Յովհաննէս Խուլ, ևւլն. ևւլն.:

(1) — Նոյնը՝ էջ 549:

Պարագան դրեթէ նոյնն է միջնադարեան աշուղներու
և երգիչներու մօտ. — Նահապետ Քուչակ, Մկրտիչ Նաղաշ,
Խաչատուր Կեչառեցի (Ֆրիկ), Սայեադ Նօվա, ևլն.:

ՈՒՆԻ ԵՒ Ի ՎԵՐջԱՆՈՐՈՂ ՏՈՒՄԱՆՈՒՆՆԵՐ

Պատմական ծագում ունին նաև ունի և ի վերջաւորող
տոհմանուհները, ինչպէս Մանգակունի, Ամատունի, Արծ-
րունի, Ռշտունի, Բագրատունի, Խոռխոռունի, Սիւնի, Էււնի
(Թորոս), ևլն.:

«Մանրակունի և Անասունի անունները կը պարունակեն
մեզ արդէն ծանօթ Մանրա և Անաս արմատները: Նախ նկատենք
որ ՈՒՆԻ վերջաւորութիւնը շատերն ընդունում են նախարմեն-
եան: Այսպէս Մարթիւս (Die Entstehung 18) նախարմեն-
եան ծագումն ունի ազգանունների ծանօթ ունի վերջաւորութիւնը
և որն առէն օ-ն քնայանգի-ոյնի-ունի-ի հետ և կապում:» Այս-
պէս ուրեմն Մանրակ-ունի, Անաս-ունի, Արսակ-ունի, Արծր-ունի,
և այլն բազմաթիւ ուրիշ անունների մէջ: Ուրեմն այս անուն-
ների քե արմատը և քե վերջաւորութիւնն արդէն դուրս են մը-
նում արմենեան սուղարմուքեան շրջանից»: (1)

Ըստ Խորենացիի, Խոռ նահապետէն եկած է Խոռխոռու-
նին, ծագումը՝ մութ: — Խոռ-խոռ (խոռին սաստկապանը)
+ ունի մասնիկ, դարձած է տոհմանուն: (2)

Հայ մատենագրութեան մէջ յաճախ կը հանդիպինք
Սիւնիք, Սիւնեաց իշխաններ (Վասակ Սիւնի), Սիւնեաց նա-
հանգ, ևլն. յիշատակութիւններուն: (— Սի + ունի չէ,
այլ սիւն+ի, որ Սիսականն է և Պարսկական ծագում ունի): (3)

Գ. — Հօրեհական հին մականուններ

Մինչդեռ մեր հետազօտութիւնները ապարդիւն կը մնան,
հաստատելու համար թէ մինչև միջին դար տոհմային ծա-
գում չունեցող հօրեհական մականունների գործածումն են
ժողովրդական խաւերու մէջ և նոյն իսկ եկեղեցական հայ-
րերու կողմէ, բոլորովին անակնկալօրէն ի յայտ կու գայ,

(1) Հայաս. Սեպագր. Շրջանի Քննակ. պատմութիւն Պրօֆ.
Ա. Խաչատրեանի, «Մանգակունի և Ամատունի նախարարութիւնների
ծագումը» (էջ 223):

(2) Հին Հայոց տեղւոյ անունները (էջ 356):

(3) — Նոյն հատոր (էջ 95—100):

որ իշխանական կամ նախարարական զերդաստաններու զաւակներ պատմութեան մէջ յիշատակուած են իրենց հօր անունէն կազմուած եան վերջաւորող մականուններով, պահելով հանգերձ իրենց նուիրագործուած տոհմանունը: Որով, հօրենական մականուններու գործածութիւնն եւս շատ հին է (ե. դար):

Դիմենք վաւերական աղբիւրին.

«Աւելի բազմաթիւ են նախարարներու անունները, որոնք ժողովին⁽¹⁾ մասնակցած և որոշմանց ուժ տուած են. և նկատելի է որ անոնց մի մասը՝ փոխանակ իւր նախարարական ցեղին՝ պարզ հայրանունով յիշուած են: Նախարարութեան անունով յիշուածներն են՝ Համազասպ Մամիկոնեան, Գարջոյ Խորխոռունի, Վարազ Գաբեղեան, Գրիգոր Աբեղեան, Համազասպ Զինականեան, ևլն. ևլն.:

«Իսկ հայրանունով յիշուած եւ սպարապետ Սամէլ Արսաւազդեան, Գրիգոր Հմայեակեան, Սահակ Վարդանեան, Դատոյ Գարջոյեան, Գրիգոր Մուշեղեան, Աշոտ Վարագսիւրոցեան, Վրիւ Արսաշիւեան, Աստուածատուր Արշաւիւրեան, Սահակ Մանուկեան, ևլն.: Իսկ Վարազ մը և Համազասպ մըն ալ լոկ անունով յիշուած են:»⁽²⁾

Վերի օրինակներն ենթադրել կու տան որ հայրանուն կրողները նախարարներու զաւակներ են, և այդ նախընտրութիւնը ըրած են նոյն անունը կրողներէ զանազանուելու համար: Այսպէս, Գարջոյ Խորխոռունիի զաւակը կոչուած է Դատոյ Գարջոյեան, ինչպէս Սահակ Վարդանեան, ևլն.: Հաւանաբար ասոնք իրենց հօր կենդանութեանը միայն այս զարտուղութիւնը գործած են և անոնց մահէն ետք՝ գործածած դարձեալ տոհմային մականուն:

(1) Կ'ականրկուի Դընայ ժողովին, որ գումարուած է Քս.ի 554 թուականին (Մարտ 29):

(2) Ազգագրաբան Օրմանեան Ս.ի, Ա. Հատոր, 1912, էջ 549 (հատուած 369):

III

ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ԱՐԴԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ ԱՆՈՆՅ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ա. ԵԱՆ ՎԵՐՋԱԻՈՈՂ ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Բացի անցեալէն ժառանգուած տոհմանուններէն, ներկայիս եսն վերջաւորութեամբ գործածութեան մէջ են՝

Ա. Ընտանեկան մականուններ և Բ. Հանրային կամ հասարակական բնոյթ կրող հիմնարկութեանց կամ բարոյական հաստատութեանց և այլ անուններ:

Ա. — Ընտանեկան Մականուններ. — Մականունն ստանալու կամ գործածելու եղանակներն ու տեսակները այնքան շատ ու բազմաբանդ են, որ ճշգրիտ դասաւորում մը մեր հնարաւորութեան սահմանէն դուրս է: Լուրջ ու երկար ուսումնասիրութիւն մը, անտարակոյս, երեւան պիտի բերէր հետաքրքրական գրուագիւցներ, ճշգրիտով ամէն մէկ մականունի ծագման չարժանիքը: Այս պարագային պէտք պիտի ըլլար մականուններու յատուկ բառարանի մը կազմութեանը: ⁽¹⁾

Մականուններու գործածութիւնը բոլորովին ընդհանրանալէ յետոյ, վերջին դարերուն, ամէն ոք ազատ եղած է, առանց խտիր դնելու հայերէն և թուրքերէն ասութիւններու մէջ, իր նախասիրած ընտանեկան մականունը կրելու, նրկատի ունենալով իր բնակավայրը, տիրող քաղաքական կամ բնկերային պայմանները և մանաւանդ իր առօրեայ կենցաղին կամ զբաղման պահանջները:

Եսն վերջաւորող մականունները աչքի առջև կ'ունենանք նախ, և կը բաւականանանք հետեւեալ խմբաւորումները ընելով, իւրաքանչիւր տեսակի ամէնէն արտայայտիչ ու գործածական օրինակներով. —

(1) Կեսարիոյ առաջնորդ եւ ծանօթ բանասէր Տրդատ Եպսկ. Պալեան, երկար պրպտումներով, պատրաստած էր Հայոց մականուններու այբուբենական ընդարձակ ցանկը, որ չէ հրատարակուած եւ շատ հաւանաբար իր ձեռագիրներուն մէջ կը գտնուի, եթէ չէ կորսուած:

1. Հօր անունէ կազմուած՝ Աբրահամ-եան, Նիկողոս-եան, Մկրտիչ-եան, Գրիգոր-եան, Յովհաննէս-եան, Բարսեղ-եան, Ասատուր-եան, Մատթ(իա)եան, ևլն. : (Հայրանունը յաճախ կ'անցնի թոռներուն և կը դառնայ ընտանեկան սեփականութիւն : Ու կը պատահի ալ որ նոյն ընտանիքի անդամներ ինքնաբերաբար լքեն իրենց մեծ հայրերէն եկած մականունը և զայն փոխարինեն իրենց հօր անունով) :

2. Կնոջական անունէ՝ Մարթա-եան, Անթառամ-եան, Զարգար-եան, ևլն. : :

3. Ընտանիքի անդամներու անունով՝ Տատ-եան, Պապ-եան Պապիկ-եան, Տէաէ-եան, Հայրիկ-եան, Պապա-եան, Վալի-տէ-եան, Գարտաշ-եան, Օղլան-եան, Թոռուն-եան, Տա-մատ-եան, ևլն. : :

4. Ծննդավայրի կամ տեղի անուններ՝ Կարին-եան, Էրզ-րումց(ի)-եան, Վանց-եան, Վանլ-եան, Զէյթունց-եան, Քղեց-եան, Իզմիալ-եան, Մուշ-եան, Շամլ-եան, Զօրլու-եան, Պուրսալ-եան, Զնքուշ-եան, Կիւրինլ-եան, Կէլիպօլ-եան, Բալու-եան, Մարաշլ-եան, Թօքաթլ-եան, Խարբուլ-եան, Սթամպօլլ-եան, Այաքն-եան, Հալէպլ-եան, Պէշիկթաշլ-եան, Կարս-եան, Բինկեան-եան, Մարգուան-եան, ևլն. ևլն. : :

5. Օսար ազգութեանց եւ տեղի անուններով՝ Աճճմ-եան, Մօսկօֆ-եան, Ֆրէնկ-եան, Թաթար-եան, Զէրքէզ-եան, Ա-րապ-եան, Հապէշ-եան, Հինգլ-եան, Կիւրճ-եան, Վրաց-եան, Ինկիլիզ-եան, Խրիմ-եան, Քիւրո-եան, ևլն. : :

6. Պաշտօնի եւ ասիւնան ցոյց տուող անուններով՝ Դպիր-եան, Լուսարար-եան, Տիրաց(ու)-եան, Տէրտէր-եան, Փա-փաղ-եան, Քէշիշ-եան, Վարդապետ-եան, Վարժապետ-եան, Տնտես-եան, Եկեղեցական-եան, Քեաթիպ-եան, Օտապաշ-եան, ևլն. ևլն. : :

Զինուորական դասակարգ ցոյց տուող՝ Ասքէր-եան, Օն-պաշ(ը)-եան, Տասնապետ-եան, Զովուշ-եան, Եիւզպաշ-եան, Հազարապետ-եան, ևլն. : :

8. Տիտղոս կամ պատուանուն ցոյց տուող՝ Պարոն-եան, Պէկ-եան, Փաշա-եան, Սուլթան-եան, Վէզիր-եան, Իշխան-եան, Ամիրա-եան, Ազա-եան, Սեպուհ-եան, Մելիք-եան, Շահպարոն-եան, Շահմուրատ-եան, Աւագ-եան, Դշխոյ-եան, Միլլաթիան-եան, Հանըմ-եան, ևլն. : :

9. Արհեստ, արուեստ եւ այլ զբաղում ցոյց տուող՝ Տէմիրձեւան, Պէրպէրեւան, Թէրղեւան, Դերձակեւան, Կարեւան, Գուլումձեւան, Սամանձեւան, Զօպանեան, Հովիւեւան, Սապօնձեւան, Եազըձեւան, Լիմօնձեւան, Գասապեւան, Զուլհաեւան, Թազուգձեւան, Իւթիւձեւան, Պասմաձեւան, Գրնաձեւան, Տէյիրմէնձեւան, Շէքէրձեւան, Գինեպանեւան, Համամձեւան, Մազասձեւան, Միւհէնտիսեւան, Հէքիմեւան, Բժշկեւան, Լապչինձեւան, Սվաձեւան, Գաֆէձեւան, Թէլլալեւան, եւլն. եւլն. :

10. Արհեստական զործիք ցոյց տուող՝ Պալթաեւան, Դուրեւան, Օրաքեւան, Թօփուղեւան, եւլն. :

11. Բարոյական յատկանիւթ ցոյց տուող՝ Գիւաեւան, Ատիլեւան, Ազըլլըեւան, Գրասէրեւան, Փարթամեւան, Մէրհամէթեւան, Միսիթարեւան, Շիրրինեւան, Փիշմիշեւան, Տիւղեւան, Շնորհքեւան, Ազատեւան, Ուղուրլեւան, Մեծատուրեւան, Աստուածատուրեւան, Արզուեւան, Գալէմքեարեւան, եւլն. :

12. Ֆիզիկական քերութիւն ցոյց տուող՝ Թօփալեւան, Գամպուրեւան, Տիլսիղեւան, Կէօղիւպէօյիւքեւան, Կէօղսիւղեւան, Պուրունսուղեւան, Պուրնուքէսիքեւան, եւլն. :

13. Զգայաբանք կամ մարմնական անուններ ցոյց տուող՝ Մօրուքեւան, Գուլաղեւան, Պըյըքեւան, Փոսպըյըքեւան, Գօճապըյըքեւան, Գարակէօղեւան, Լօքմակէօղեւան, Ալեանաքեւան, Թեւեւան, Գարազաշեւան, Դաստակեւան, Ալթըփարմաղեւան, եւլն. :

14. Ծաղրական բնոյթ կրող բառերէ կազմուած՝ Պօշկէղէնեւան, Ետիպէլաեւան, Կիւլմէղեւան, Ապտալեւան, Ճեպիտէլիքեւան, Քէօլէեւան, Գուշպօղանեւան, Զուլալեւան, Պաթմանեւան, Տէլիպօղոսեւան, Զալաքեւան, Սալպաշեւան, Գապասաղալեւան, Սայլապաղեւան, եւլն. :

15. Ածականներէ կազմուած՝ Սեւեւան = Գարաեւան, Ճերմակեւան = Պէյաղեւան, Երկանեւան = Ուզունեւան, Կարմիրեւան, Կանաչեւան, Զարիֆեւան, Ինճէեւան, Գալընեւան, Ազուորիկեւան, Կիւլէրեւան, Թօմպուլեւան, Քիւչիւքեւան, Պզտիկեւան, եւլն. :

16. Թռչուններու անուններէ կազմուած՝ Լէյլէկեւան, Խորոզեւան, Պիւլպիւլլեւան, եւլն. :

17. Կենդանիների առնուած անուցներէ՝ Թէքէ-եան = Խոյ-եան, Քէչ(ի)-եան, Գօչ-եան, Գօչուն-եան, Գարագօչ-եան, Տօմուզ-եան, Ճամուզ-եան, Եղ-եան, Թիլքի-եան, Ասլան-եան, Էւլն. :

18. Զկնանուցներէ՝ Պալք-եան, Գուրուպալք-եան, Փալամուտ-եան, Էւլն. :

19. Ծաղիկներու անուցներէ՝ Զիչէկ-եան, Ծաղիկ-եան, Վարդ-եան, Կիւլ-եան, Վարդերես-եան, Աղկիւլ-եան, Գարակիւլ-եան, Ղօնչէկիւլ-եան, Սապահկիւլ-եան, Գարանֆիլ-եան, Զիւմպիւլ-եան, Էւլն. :

20. Պտուղներու եւ բոյսերու անուցներէ՝ Էլմա-եան, Իւզիւմ-եան, Իւզիւմիէմէզ-եան, Զամիչ-եան, Նօխուտ եան, Յնազ-եան, Փորթուզալ-եան, Մէրճիմէկ-եան, Կորեկ-եան, Զնար-եան, Էւլն. :

21. Ուտելիքներու անուցներէ՝ Կարագ-եան, Պալ-եան, Գուզուքէպապ-եան, Պէօրէկ-եան, Փիլաւ-եան, Էւլն. :

22. Ըմպելիքներու վերաբերեալ անուցներէ՝ Զայ-եան, Թէյ-եան, Քաղախ-եան, Շէրպէթ-եան, Թանխոմոզ-եան, Զորթան-եան Էւլն. :

23. Բնութեան տարերգներէ՝ Արեւ-եան, Լուսին-եան, Երլորդ-եան, Եաղմուրեան, Պուլութ-եան, Նուր-եան, Հով-եան, Փչիկ-եան Կամ Փչըմբրիկ-եան, Էւլն. :

24. Քարերու, մետաղներու անուցներէ՝ Քար-եան, Թաշ-եան, Գայա-եան, Ապառաժ-եան, Մարմար-եան, Կիւմիւշ-եան, Ալթուն-եան, Ոսկ(ի)-եան, Էլմաս-եան, Մէրճան-եան, Էւլն. :

25. Բնավայրերու անուցներէ՝ Օրման-եան, Լեռն-եան, Եայլա-եան, Սար-եան, Ծովիկ եան, Էւլն. :

Այլատեսակ այս մականունները ընդհանրապէս Թուրքիոյ մէջ ապրող Հայերուն յատուկ են։ Դիտելի է որ մականուններէ ոմանք, միեւնոյն իմաստով, թէ՛ հայերէն և թէ թուրքերէն զործածուած են։

Բ. Հանրային Բնոյթ Կողմեր. — Այս դասակարգին պատկանողներն այլեւս մականունի դեր կատարելէ կը դադրին, հակառակ անոր որ յաճախ եանք կ'ընկերանայ անձնանուններու։

Այսօր բազմաթիւ հիմնարկութիւններ, միաբանութիւններ, բնկերակցութիւններ, միութիւններ, կտակներ, մշակութային ձեռնարկներ պատմութեան անցած են իրենց հիմնադրին, կտակարարին կամ նախաձեռնողին անունով և կամ մականունով: (Մակտնուն չունեցողներու անունին ծայրը՝ եան աւելցուած է. նոյնպէս եանէ զուրկ մականուններուն գրեթէ անպայման եան վերջաւորութիւնը տրուած է: Այս բնդհանուր օրէնքը ծնունդ առած է լեզուական պահանջներէ: Շատեր ալ (մասնաւորաբար հաւաքական բնոյթ կրողներ) կոչուած են ազգութեան և բնակավայրի կամ տեղի անուններով:

Կը բաւականանանք օրինակներ տալ իւրաքանչիւր տեսակէն. —

Միաբանութիւններ՝ Մխիթար-եան, Անտոն-եան, Էւլն.:
Վարժաբաններ՝ Հայկազ-եան, Մեսրոպ-եան, Լուսաւորչեան, Վարդուհ-եան, Հոխիսիմ-եան, Նուպար-եան, Էւայլն, Էւայլն:

Ընկերութիւններ և միութիւններ՝ Ասքանազ-եան, Կիլիկեան, Նարեկ-եան, Վահան-Մանուէլ-եան, Էւայլն:

Կսակներ՝ Զունդ-եան, Գաղազ-եան, Մելքոն-եան, Արգար-եան, Էւայլն:

Մշակութային՝ Սահակ-Մեսրոպ-եան (մատենադարան), Դուրեան (հրատարակչ.), Էւլն.:

Առանց դասակարգութեան՝ Հնչակ-եան (կուսակց.), Արոյեան (փողոց), Շահումեան (ջրանցք), Գրիգորեան (տոմար), Հայկազեան (բառարան), Քոչակեան (տաղեր), Սիպիլեան (սաներ), Թոյնիկ Պեգասեան (թերթ), Էւայլն, Էլն.:

Բ. ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԵՒԵԼԱԶԱՅՈՅ ՄԷՋ

Ե Լ

զանազան վերջաւորութիւն ունեցող Մականուններ

Արեւելահայ հասուածը, մէջն ըլլալով Պարսկաստանը և հետաւոր Հնդկաստանի գաղութը, սովորաբար եանց վերջաւորող բնաւանական մականուններ գործածած են: Այսպէս, Մուրադբէգ-եանց, Սունդուկ-եանց, Նալբանդ-եանց, Լալա-եանց, Զալալ-եանց, Սէթ-եանց, Էլն.:

Ու պատահած է որ գերդաստանի մականուններէն առաջ (անուան և մականունին մէջանդր) յիշուի նաև հօրանունը՝ եւսնով. զոր օրինակ, Մեսրոպ Դաւթեան Թաղիաթեանց Կարբեցի (Սարկաւազ Արրոյ էջմիածնի), Մինաս Կարապետան (Կարապետեան) Մկրտչեանց, եւլն.:

Կը տեսնուի որ արեւելահայոց մէջ գործածական մականունները եւս նման են մեր մականուններու կազմութեան ձեւին ու տեսակին, և ընդհանրապէս Թուրքերէն բառեր են իրենց արմատները:

Եւսնց-ի համազօր է ենց վերջաւորութիւնը.

«Ռուսահայերուն շատը արդէն իրենց մականունները պահեր էին ու կը պահեն՝ եւսնց կամ ենց մասնիկները բանեցնելով, ինչպէս որ հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր կ'ընեն նաև Պարսկաստանի Հայերը. ուստի կ'ըսեն Խոսրօեկց, Գասպարեկց, Գանիէլ-եւսնց, Թորոս-եւսնց, Մեղրում-եւսնց, եւայլն: Սակայն ախրող ազգին սովորութիւններուն հետեւելու հարկը, կամ թէ լաւ եւս ըսենք՝ փափաք՝ ստիպած է շատն ալ որ իրենց մականունը Ռուսաց մականուններուն վերջաւորութեամբն իբր թէ զարգարեն, կամ թէ Ռուսաց ականջին ընտանեցնեն: Ասոր համար՝ որը կ'առնու Ռուսաց ով մասնիկը, և կ'ըսէ. Մատաթ-ով, Աւագ-ով, Արարատ-ով, Մարուզ-ով, Նանաս-ով, Առաքել-ով, Սարգիս-ով. որը՝ ովից կամ ից մասնիկները, Տանիլ-ովից, Իւան-ովից, Լազար-ովից. որն ալ սփի կամ ովսփի մասնիկները. Արղութին-սփի, Մալախով-սփի, Չաքար-ովսփի, Արարատ-սփի, Այվազ-ովսփի, եւլն» (1)

*
* *
*

Ենց կամ ենց, ինց, ոնց, ունց, ունի. անց եւնի ինի վերջաւորող մականուններ և ասութիւններ հաւասարապէս գործածուած են արեւելահայերու և արեւմտահայերու կողմէ մօտաւոր անցեալին մէջ և տակաւին այսօր ալ անոնց հետքերը կան: Այսպէս, Ծեր-ենց, Տէրոյ-ենց, Տէր-ենց, Լեւ-ենց, Ազատ-ենց, Ամիր-ենց, Հար-ենց, Քար-ենց, Խոճ-ենց, Քէլ-իւնց, Բալուց-ունց, Քղեց-ունց, Մշ-ունց, Խնամ-ունց, Տայ-ունց, Արահամ-ունի, Երից-անց, Տէվկ-անց, Պէռ-եւնի կամ Պէռ-ենց, Զօհրապ-եւնի, Մարգար-եւնի, Թամուր-եւնի, եւլն.:

Ունի վերջաւորութեամբ գործածուած են և ներկայիս ալ գործածութեան մէջ են կարգ մը մականուններ և ծածկանուններ. այսպէս. Ամատ-ունի, Արծր-ունի, Գն-ունի, Տէր-ունի, Մանկ-ունի, Պապկ-ունի, Արշար-ունի, Տոմ ունի, Շիրակ-ունի, Բար-ունի, Բագրատ-ունի, ևլն. ևլն.։ Ասոնք ո եւ է առընչութիւն չունին պատմական հին տոհմանուններուն հետ։

ՕՂԼՈՒ ԿԻԼ և ԶԱՏԷ ՎԵՐՉԱՆՈՐՈՎ մականուններ

Թրքահայերու մէջ բազմաթիւ մականուններ օղլու վերջաւորութիւնը ունեցած են դարերու ընթացքին, մանաւանդ Թրքախօս շրջաններու մէջ։ Օղլու-ն ընդհանրապէս ընկերացած է հօրանունին և յետոյ անցած է ընտանիքին կամ զերդաստանին։ Յաճախ ալ նոյն մականունը թէ օղլու-ով և թէ եան-ով գործածուած է. այսպէս, Կիւլպէկ=Կիւլպէնկ-օղլու կոչուած են Կիւլպէնկեանները, Գասապ-օղլու = Գասապեան, Գամպուր-օղլու = Գամպուրեան, Փիշմիշ-օղլու=Փիշմիշեան, Արսլան-օղլու = Արսլանեան, Ագատ-օղլու = Ագատեան, Քէլէշ-օղլու = Քէլէշեան, Քէշիշ-օղլու = Քէշիշեան, Փափազ-օղլու, Զէրքէզ-օղլու, Թաթար-օղլու, Կէօշէ-օղլու, ևլն., ևլն.։

Երբեմն ալ օղլու և եան միատեղ գործածուած են մէկ մականունի կազմութեան համար. ինչպէս, Հանէսօղլու-եան, Քէօրօղլու-եան, ևլն. (այս կարգի գործածութեանց հանդիպումը հազուադէպ է)։

Կիլ-ը եւս գործածուած է օղլուի և եան-ի իմաստով. ինչպէս Շահին-կիլ, Մէնէքշէ-կիլ, Ակոբ-կիլիք, ևլն.։ Միայն թէ կիլ-ը հաւասարապէս գործածուած կը տեսնենք կնոջական անուններու քով եւս, ինչպէս, Տուտու-կիլ, Թուրվանտա-կիլ, Էլմաս կաթուն-կիլ, ևլն.։

Իսկ Զաւսկ-ն, որ դարձեալ միեւնոյն իմաստով գործածուած է, պարսկական ծագում ունի, ինչպէս Շիրվան-զաւսկ, Մելիք-զաւսկ, Բէգ-զաւսկ, ևլն.։

Զաւսկ և եան միատեղ մէկ մականուն կազմած են, այսպէս Զաւսեան կամ Զաւսեան (Տատ Առաքել ամիրայի մականունը)։

Գ. — ԱՌԱՆՅ ՄԱՍՆԻԿԻ ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐ

Է Լ

ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՕՐԷՆՔԸ

Առանց եւան և այլ մասնիկներու, զոյգ անուններով, մականունի զործածութիւնն եւս հին է Հայերու մօտ: Սովորաբար անձնանունի մը ընկերացած է հօրանունը և կամ նախնիքներէ ժառանգուած անուն մը: Արծրունեաց թագաւորները իրենց տոհմանունը պահելով հանդերձ, յաճախ յիշուած են հօր անուններով, ինչպէս, Արուսահլ-Հաւնագաւոյ, Սենեքերիմ-Յովհաննէս, եւլն.: Հին մատենագրութեանց մէջ կը հանդիպինք յիշատակութիւններու, ուր հօրանունը պայման չէ եղած և տարբեր անուն մը կատարած է մականունի տեղ. ինչպէս Յովհաննէս Ճօշլին (ԺԴ. դար), Մելֆիսեղեկ Սուլիի (պատրիարք 1700ին), եւլն.:

Աւելի ժամանակակից չըջաններու մէջ, բազմաթիւ օրինակներ ունենալով աչքի առջև, կը տեսնուի որ շատեր իրենց մականունը թէ՛ եւան վերջաւորութեամբ զործածած են և թէ առանց եւան ի: Համբաւաւոր Տիգեան գերդաստանի շառաւիղները նախընտրած են կրճատեալ մականուն զործածել, ինչպէս Սարգիս Չէլէպի Տիգ, եւլն.:

Խօրասանձեան, Ապրօեան, Եռւսուֆեան, Փորթուգաւեան, Գաղազեան, Խիւտալէրեան, եւլն. մականունները եղած են Խօրասանձի, Ապրօ, Եռւսուֆ, Փորթուգալ, Գաղազ, Խիւսալիքսի, եւլն.:

Դիտելի պարագայ մըն է, որ կտրատուած ընտանեկան մականունի զրութիւնը աւելի շատ ընդհանրացած է հայ Կաթողիկ հասարակութեան մէջ, ինչպէս, Տիրպէր, Խօրասան, Թնկր, Փեփեկ, Ալան, եւլն. եւլն.: Թէև, Հայ Կաթողիկ կղերը նախասիրած է եւան ով մականունը, ինչպէս Հասունեան, Թէրգեան, Նաղլեան, Ռօքոսեան, Արփիարեան գերապայծառները, եւլն.:

Մեր մտաւորականներէն և ազգ. գէմքերէն շատեր ծանօթ են կրճատուած կամ առանց եւանի մականուններով. ինչպէս Աստուածատուր Զունդ, Մինաս Չերազ, Պօղոս Նուպար, Երուանդ Ոսկան, Մատթիա Գարագալ, Հրանտ Աւստուր, եւլն. եւլն.:

Հինէն ժառանգուած կարգ մը աւելորդ տիտղոսներ (աղա, էֆէնաի, հաճը, պէյ, փաշա, հանըմ, եւլն.) երբ ասկէ երեք տարի առաջ պետական մասնաւոր օրէնքով մը (2590 թ. և 27—11—934 թուակիր) ջնջուեցան, ասոր յաջորդեց Մականուններու օրէնքին գործադրութիւնը: 55 յօդուածներէ բաղկացող այս կանոնադիրը հրատարակուեցաւ 20 և 27—12—934ին, որուն համաձայն ամէն թուրք քաղաքացի իր բուն անունէն զատ — եթէ մականուն չունի — մինչև 2—7—936 թուականը պարտաւորուած էր մականուն մը ունենալ և կանոնադրին ցոյց տուած ձևերով անձնագրի պաշտօնատան արձանագրել տալ: Օրէնքը կ'արգիլէր օտար ցեղի և ազգութեան անուններն իրրեւ նոր մականուն գործածելը:

Ինչպէս յայտնի է, ոեւէ պարտադրանք չկար մականուն փոխելու: Սակայն փափաքողները ազատ էին իրենց նախընտրած ընտանեկան մականունը անելու: Ասով կ'արգիլուէր մուսքը օտար ազգութիւններէ ներմուծուած անհարազատ բառերուն, որոնցով խաթարուած էին նաև հայ ընտանեկան մականունները:

Հայերուն մօտ նորութիւն մը չէր թուրք մականունի գործածութիւնը: Բաղմաթիւ օրինակներէ յիշենք Յովհաննէս Այրրն, Անտոն Եալիւր, Գէորգ Ապսուղլան, Սարգիս Գարագոջ, Գէորգ Ծաքիւն, Մովսէս Թօլիյի պաշի, եւլն. եւլն.:

Նոր օրէնքին համաձայն ընտանեկան մականունն առնողներէն յիշենք Պերճ Թիւրֆիւր, Յակոբ Տիւրաշար, Յովհաննէս Շահիւն Գալս, Պետրոս Ագար, Կարապետ Էնկիւն, եւլն. եւալլ:

IV

“ԵԱՆՆԻ ԼԵՉՈՒԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔՐ

Տոհմանուններու և մականուններու կիրառման և յարաբերական իմաստի պատմական հետազոտութիւններէն յետոյ, շահեկանութենէ զուրկ չէ երեւան բերել նաեւ ԵԱՆ վերջաւորութեան լեզուական արժէքը:

Հայերէն քերականութեան մէջ եւանք յետադաս մասնիկ մըն է, որուն գործածութեան շատ աւելի յաճախ կը հանդիպինք մեր գրաբար հին մատենագրութեան մէջ: Անոր ալիսահ կիրառութիւններէն գրեթէ հետք մնացած չէ արդի աշխարհաբար լեզուին մէջ:

Եւան ով կազմուած են ոչ միայն Յասուկ այլև Հասարակ անուններ և ածականներ:

Գլխաւոր չորս դասակարգի կարելի է բաժնել եւան վերջաւորութիւնը կրող բառերը:

Ա.— ԵԱՆը որպէս ածականակերտ մասնիկ

«Ածական յասուկ անունն ան է, որ որոշեալ անձի մը կամ տեղի մը վերաբերեալը կը ցուցնէ, ինչպէս Սոկրատեսեան տեսութիւն, արտաշեսեան հարստքիւն, նաւասարդեան առաւօտ, բազմազխեան վիշապ, ևլն.: (1)

«Ածականի եզերեալք եւան, եայ, ունի եւ այլք որոց հընչումն չէ տոյորական կամ վայելուչ, յաճախ անհատնաձայն վարիւն յիշատակելն, օր. ի ցեղիւն կարենեան, ևլն.: (2)

«Եւան ածական կազմող մասնիկ, զ. օր. քրիստոնեան, այժմեան, կը կցուի տեղոյ անուններուն.— Այրարատեան գաւառն Փաւս. 16. Փարպ. 28 Կորին 20, 30. Ազար. 612, ևլն:

Այրարատեան գաւառք Կաղանկ. 151. Աւարայրեան դաշտն

(1) Բնական Բերականորին Արդի Հայերէն լեզուի, Հ. Ա. Վ. Այտընեան 1866, Վիէննա, էջ 29 (108) Տե՛ս նաեւ բառերու յատկութիւն, էջ 297 (819):

(2) Բերականորին Հայկազեան լեզուի, Գ. Փէշտիմալեան, 1835, էջ 179:

Արծր. 79. Սարսուսեան լեւոն Փարս. 22. Ուսիեանն զաւառ
Կաղանկ. 141 և լն. : Այսպէս նաեւ զաւառաց անուններուն վեջ.
Արեղեանի թ. 173. Արսաշխեան թ. 99. Արսաւանեան թ. 100.
Գաթեղեանի թ. 172. Գաթիթեան, թ. 102, Գազրիկեան, թ.
103. Տագրեան թ. 104: Ուսի՝ Արեղեանի = Արեղալեանի,
նախ իբր անուն տոմարի՝ Արեղացիի, յետոյ երկրին տրամ : Ար-
սաշխեան = արսաշխալեան (երկիր), և լն. : (1)

Տակաւին կարելի է յիշել եւս ով կազմուող ածական-
ներ, որոնք առանձին չեն կրնար գործածուիլ և կ'ընկերա-
նան կամ կը վերաբերին գոյականի մը :

Բ.— ԵԱՆՐ ՈՐԱԿԱ ԱԺԱՆԳՄԱՆ ՄԱՍՆԻԿ

Պարսկերէնի ի ածանցականի վերջաւորութիւնը կը հա-
մապատասխանէ եւս ի՝ հայերէն լեզուին մէջ : « Ի եւս ա-
ծանցականի վերջաւորութիւն. եւ նախ նշանակէ իբր ԵԱՆ, կամ
ակաճ զի մի՛նչ սախ փեհլիվի խնանի Պահլաւեան : Եւ Ա՛րեւիկ
կամ Ա՛նեւի, արապական եւ պարսկական : Եւ մերք ցի որպէս
Եզրիսացի : (2)

Հ. Արսէն Բագրատունի, իր «Հայերէն Քերականութիւն
ի պէտս Զարգացելոց» (1852, Վենետիկ) ստուար գործին մէջ
(Յաղագս ածանցականց բառից, էջ 678) միաժամ կը զատորոշէ
եւս մասնիկով կազմուած բառերը, իրենց հետեւեալ հան-
գամանքներով. —

Ա. Հայրանուն մասնիկը (1491), որ զազգ, զհայրենիս եւ
զկրօնս ի յայտ առնեն.

Եւս աղամեան, ասքանազեան, արամեան, մամիկոն-
եան, համազասպեան արքահամեան, խրայէլեան. քրիստոս-
եան, պաւլոսեան, սաբէլեան, արիոսեան, մակարեան, և լն. :

Բ. Ստացական (1492), որ կցորդութիւն ինչ ցուցանեն,
պատասխան եւ տեղի.

Եւս, արեւելեան, այժմեան, ժամանակեան, սերկեան,
վաղորդեան կամ վաղորդայն, մշտնջեան, նարգեան, այ-
րարատեան, սրովբեան :

Ե. Պարունակ (1495), որ ընդունարան, տեղի կամ ծած-
կոյթ ի դիմս ածեն.

Եւս կայեան, պատեան :

(1) Հին Հայոց տեղւոյ անունները, Հ. Հիւրշման, Թրգ. Հ. Պիլէ-
զիկեան, Վիէննա, 1907, Անուանց կազմութիւնը, էջ 277—78:

(2) Քառասուն Պարսկերէն ի Դէորգայ Դպրէ Պալատոյ, ի Կ.
Պոլիս, 1826, էջ 143.

Զ. Ունակական (1496), որ գունդն իրի՛ք, կամ զայն-
պիսի ինչ եղեալն նշանակեն.

Եան գունեան, չնչեան, երկթեան, հոլաթեան, քա-
ռակերպեան, երկոքեան, չորեքեան, եւլն.:

Ժ. Նոյնական (1500). Կամ բայաժական (ըստ Հ. Մ.
Վրդ. Զամչեանի) որ զոգցես անկողնոյս քողուն զմիսս բառին.

Եան ներքող, ներքողեան: (1)

Դ. ԵԱՆ-ը որպէս յոգնակիի մասնիկ

Եանը պարսկերէնի մէջ գործածական է որպէս յոգնա-
կիի մասնիկ.

«Անուանի որի յանգին ՚ի ԷԼԻՅ կամ ՚ի ՎԱՎ, յոգնակի
շինին յաւերածով մասնական ԱՆ. որոնց ընդմեջ մասնիկ եւ
գիրդ ԵԷ. գոր. ՏԱՆԱ (խնասուն) ՏԱՆԱԵԱՆ (խնասուն). ՊԷՏ-
ԽՈՒ (ախսաւոր) ՊԷՏԽՈՒԵԱՆ (ախսաւոր):» (2)

«Յոգնականի հետք մ'ալ մնացած է նոր հայերէնի մեջ, այ-
սինքն ան կամ Եան (ինչպէս ձիան կամ ձիանք, իշան կամ
իշեան) որ քիչ տեղ. հնոց քով մանաւանդ մարդու եւ անասնոց
անուններու վրայ կը գտնուի:

«Հին լեզուին մեջ ուրիշ բան մ'ալ՝ որ հարկաւ շատ դժ-
ուարութիւններու պիտի հանդիպէր՝ անեզականն եր: Քանի որ
մեկ կողմանէ ազնիւ մասնագրական լեզուին ոճը կը պահան-

(1) Նոյն դասակարգութիւնը (Յաղագս Տեսակաց Անուանց) տեսնել
նաեւ Քերականութիւն Հայկազեան լեզուի Հ. Միք. Վրդ. Զամչեանի,
1779, Վենետիկ, էջ 168—181.

Միքայէլ Ծ. Վրդ. Սալանթեան եւս իր «Գրաբար լեզուիս Հայոց»
(Հատոր Ա. 1827 ի Մոսկով) գործին մէջ կը խօսի ածանցեալ մասնիկ-
ներու մասին (էջ 18. 406) եւ նոյնականները՝ կ'անուանէ «վերացա-
կան կամ բայածական մասնիկք», իսկ ունակականները՝ «վերաբերա-
կան»:

(Տե՛ս նաեւ Զ. Հ. Ասատուրի եւ Յ. Գազանճեանի, եւլն. աշխար-
հաբար Նոր Քերականութիւններուն մէջ):

(2) Բառարան Պարսկերէն. — Քերականութիւն պարսկական
բարբառոյ (Գէորգ Դպիր) գլուխ Բ. Յաղագս Անուան, Սեռի եւ
բօւոյ, էջ 7:

(Նման բազմաթիւ օրինակներու կը հանդիպինք Նաեւ Արտաշիր
Բաբականի «Կարճամակ» գործին մէջ, զոր Պահլաւ քննարէն 1906ին
թարգմանած է Տօրթ. Յ. Քիրեքեան):

ջեր որ անեզականն առեկն սեղ ճշդիւ իբրեւ յոգնակի բառ նկատուի, եւ միւս կողմանէ ինաստի ճշդութիւնը կամ բացայայտութիւնը (այսինքն անեզականին եզակի նշակութիւնը յոգնակի նշանակութեանէն որոշելու հարկը) գոնէ սեղ սեղ խոր գոհերը կը պահանջէր, պէտք էր որ նոյն հակառակութեան մէջ այս երկրորդը ժամանակաւ յաղթող ըլլար. որուն ի սկզբանէ հետեւ բուն ճարտար գրիչներուն ալ երբեմն սեղի տուած կը տեսնենք. որով քեզի քան զառաջինը հոռաւ հայկաբան՝ բայց աւելի բացայայտ կ'ըլլար խօսքը: Անհատական այս դիտարկ էր որ վստիք. գիրք անեզականներուն վրայ՝ ըստ ինքեան ցանցառ ետք, ետք յոգնակներէն առեկն աւելի յաճախած էին:» (1)

Օրինակներ կը յիշուին՝ նախագեան, թղթեան, մողեան, գիւղեան, բերդեան, խողեան գրեան, հացկատակեան, եւն.:

«Հասարակ յոգնականի նշանէն զստ՝ որ է ք. կան մասնիկներ ալ՝ որ եզակի անունը յոգնակի կ'ընեն. սակայն եզակիի պէս կը հոդովին. եւ եւ՝ ետք, ի, կան, որայ, ետայ, ան, ԵԱՆ, անի, եւն.:» (2)

Դարձեալ Բագրատունիի «Ի պէտս զարգացելոց» Քերականութեան մէջ (գիտելիք ի վերայ հոլովից, էջ 48) կը հանդիպինք «յոգնականալերջ» մասնիկի բաղմամբիւ օրինակներու, ինչպէս.

ԵԱՆ բերդ, բերդեան. բերդակալ, բերդակալեան. գիրք, գրեան, գիւղ, գիւղեան. գործ, գործեան. եպիսկոպոս, եպիսկոպոսեան. եօթն, եօթնեան. զօրագլուխ, զօրագլխեան. խորդ, խորդեան. հիւպատ, հիւպատեան. մորթ, մորթեան, նախարար, նախարարեան, եւն.:

(Իսկ մասնաւորաբար յատուկ անուններու յոգնակիի (եան. ով) կազմութեան մասին կ'արտայայտուի 114.115 եւ 116 կարգաթիւ կանոններուն մէջ [Զարգացելոց]):

«ԵԱՆ. — Այս վերջաւորութեամբ գրաբարում կան մի քանի բառեր. դրանցից են նախարար-եան նախարարներ, զաւրագլխ-եան՝ զօրագլուխներ (եղիշէ), թղթ-եան՝ թղթեր, բերդ-եան՝ բերդեր (Փարպեցի), իշ-եան՝ էշեր (Ազաթան-պեղոս):»

(1) Քենական Քերականութիւն Այսրենեանի, «Նախաշաղիղ», (էջ 80) եւ «աննշան բառերու յոգնակիի մասնիկ» (էջ 81):

(2) Քերականութիւն Հայկազենեան լեզուի, Հ. Ա. Վ. Այսրենեան, 1885 (էջ 185—6):

Նոյն յոգնակին գործածուած է նաև տոհմական անունը նշելու համար. օրինակ՝ Մամիկոն-եան՝ Մամիկոններին պատկանող (նոյն է և ազգ Մամիկոն-եան). Մանավազ-եան՝ Մանավազներին պատկանող եւայլն։ Այս վերջաւորութիւնն այժմ Հայերիս ազգանունների վերջաւորութիւնն է (Մուշեղեան, Յակոբեան)։⁽¹⁾

Գ. ԵԱՆ-ը որպէս Հոլովայանց մասնիկ

Շարունակելով ստուգաբանել եան մասնիկը, կը տեսնուի որ անոր գործածութիւնը հոլովներու մէջ ալ հանգիստութիւններ ունի պարսկերէն լեզուին հետ, ինչպէս ան յանգը։ «Նման եան յանգի երեւի ուրեք և ան առաւել պարսկական յոգնակի սեռականակերպ։» Հ. Արսէն Բագրատունի գրաբար լեզուի իր քերականութեան մէջ մանրադնին ուսումնասիրած է եան-ի կիրառութիւնը ևս որպէս հոլովայանց մասնիկ։ Ընդհանրապէս, ըլլոր իւն վերջաւորող անունները եան-ի կը փոխուին սեռականի և տրականի մէջ, ինչպէս անկիւն = անկեան, կորիւն = Կորեան, ձիւն = ձեան, ելն. եւլն. ։

Այս միեւնոյն կանոնին ենթակայ են ին, իս, ուս, ուրդ վերջաւորող կարգ մը անուններ, ինչպէս՝ բաժին = բաժեան հանգիս = հանգստեան, փախոս = փախստեան, ժողովուրդ = ժողովրդեան, եւլն. ։

Ասոնցմէ զատ բազմաթիւ (անաժանց) բառեր սեռականի և տրականի մէջ եան մասնիկը կ'առնեն, ինչպէս՝ ժամանակ = ժամանակեան, ամիս = ամսեան, չաբաթ = չաբաթեան, դար = դարեան, երրորդ = երրորդեան, կողմ = կողմեան. — «ի ժամանակեան միով», «ամսեանս այսորիկ», «ի չաբաթեանն մի անգամ ուտել», «մարդիկ նոյեան դարեան», «ըստ միում օրինակի յերրորդեան», «միջին վայրին և ահեակ կողմեանն և կողմանն աջոյ», եւլն., (էջ 55 թ. 120)։

Այս հոլովումներէն ոմանք գործածական են նաև մեր արդի աշխարհաբար լեզուին մէջ։

(1) Ա. Ղարիբեան. — Հայերէնի յոգնակի նշանակող մասնիկները եւ նրանց լեզուաբանական արժէքը (Յիւրիւր Հիմ Հայաստանի պատմութեան) Պետրհատ, 1235, Երևան, էջ 92։

Ա. Ղարիբեան իր այս քննական ուսումնասիրութեան մէջ խօսած է մի առ մի Բ, աճ, աճի, եաճ, եճ, եճի, եճիք, Եի, Ե, իկ (ակ), սսի, ուս, ֆի, վի, ստան, ս, եր, եար, ար, ուճի, ուճ եւ ց յոգնակի մասնիկներու եւ բաղադրեալ յոգնակներու մասին։

V

Ե Ջ Ր Ա Փ Ա Կ Ո Ւ Մ

Հայոց տոհմային և ընտանեկան մականուններու ծագման ու կիրառութեան մասին կատարուած հետազոտութիւնները կարելի է ամփոփել հետեւեալ գիծերուն մէջ . —

Ա. ԵԱՆ-ի գործածութիւնը մեզ կը փոխադրէ Հայ ազգի պատմութեան սկզբնական շրջանները :

Բ. — Եան վերջաւորութիւնը ունեցած են՝ 1. Ազգանուններ. 2. Տեղի կամ բնակավայրի անուններ, 3. Տոհմանուններ և 4. Ընտանեկան մականուններ :

Գ. — Հայ կեանքի մէջ տոհմային և ընտանեկան մականուն կազմած են նաև ունի, ի, ենց, ենց, ինց, ոնց, ունց, ունի, ենի, ինի, եւլն. մասնիկները :

Դ. — Եանի տեղ գործածուած են նաև Թուրքերէն օղլու, կիլ, պարսկերէն զասկ և այլ օտար ծագում ունեցող ծայրանուններ :

Ե. — Լեզուագիտութեան մէջ եան-ը ծանօթ է որպէս ածականակերտ, ածանցական, յոգնակիի և հոդովայանգ մասնիկ, առաւելապէս գործածական՝ մեր հին մատենագրութեան մէջ :

Զ. — Եան-ը որպէս քերականական մասնիկ իր նմանութիւնը ունի Պարսկերէնի մէջ, առանց ապացոյց դառնալու ցեղային ծագման վարկածին :

Է. — Եան-ը ազգութեան կամ ցեղի գաղափար տալու մասնայատկութիւն չունի, քանի որ իր գործածութիւնը պարտաւորիչ բնոյթ չէ կրած :

Հայ ընտանեկան արդի մականունները ինչպէս ունեցած են և ունին զանազան վերջաւորութիւններ, նմանապէս հինէն ի վեր մեր մէջ գործածուած են առանց ածանցի կամ զոյգանուն մականուններ : Որդեգրուած այս վերջին զրութեան կը համապատասխանէ մականուններու պետական օրէնքը :

Թ. ԱԶԱՏԵԱՆ

ԱՅԲՈՒԲԵՆԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

- Արգարեան 68
 Արեղականք 74.
 Արեղացիք 74.
 Արեղեան 15, 19, 63, 74.
 Արեղենիք 40.
 Արովեան 68.
 Աբրահամեան 27, 65, 74.
 Աբրահամունք 69.
 Ագաթանզեղոս 36, 39, 53, 56, 76.
 Ագար 72.
 Ագըլեան 66.
 Ագթարեան 2.
 Ագկիւլեան 67.
 Ագոնց 27.
 Ագորտէզ 27.
 Ագրակցի 25.
 Աղամեան 74.
 Ագատեան 1. Գ. 49, 66, 70, 78.
 Ագատենց 69.
 Ագատ օղլու 70.
 Ագնաւորեան 26.
 Աթանազեղ 41.
 Ալան 71.
 Ալեանաքեան 66.
 Ալթըն 72.
 Ալթըփարմաքեան 66.
 Ալթունեան 67.
 Ալիս 30.
 Ալիքանեան 29.
 Ալլահվէրտի 28.
 Ալփասլան 30.
 Ախսեան 56.
 Ակեան 19.
 Ակինեան 61.
 Ակնեցի 25.
 Ակնցի 61.
 Ակոբեան 27.
 Ակոբիկլէր 26, 70.
 Ակոբճան 27.
 Աղանեան 65.
 Աղբանեցի 25.
 Աղմեաց 39, 40.
 Աղուորիկեան 66.
 Ամառեան 1, Բ. 9, 11.
 Ամէմեան 29, 65.
 Ամէմի 74.
 Ամէմպալեան 24.
 Ամասիացի 31.
 Ամատունի 43, 44, 45, 47, 62, 70.
 Ամիրաեան 65.
 Ամիրբենց 69.
 Ամսեան 77.
 Այանի 31.
 Այգեկցի 61.
 Այծմեան 74.
 Ալարեբեցի 25.
 Այոց 27.
 Այվազեանց 27.
 Այվազովսքի 27, 69.
 Այտնեան 65, 73, 76.
 Այրարատեան 15, 54, 73, 74.
 Անգարացի 30.
 Անթառամեան 65.
 Անթէպլի 25.
 Անթօնէլի 29.
 Անկեան 77.
 Անձեւացեաց 60.
 Անձեւացիք 55.
 Անյաղթ 56, 61.
 Անտօնեան 24, 68.
 Աշոտեան 52.
 Աշտիշատեցի 25.
 Ապահունեաց 40.
 Ապաճը օղլու 29.
 Ապառաժեան 67.
 Ապիրատ 61.
 Ապուլեիցի 61.
 Ապտալեան 66.
 Ապտուլլահ 72.
 Ապրամովիչ 27.
 Ապրօ 71.
 Ապրօեան 71.
 Աջատար 61.
 Առաքելով 69.
 Ասատուր 71.
 Ասատուրեան 65.
 Ասլանեան 28, 67.
 Աստապատցի 25.
 Աստուածատուրեան 28.
 Ասրանզեան 15, 23, 53, 54, 68, 74.
 Ասրէրեան 65.

Ատոնց 38.
 Ատիլեան 66.
 Ատրուշան 31.
 Արահեղացի 25.
 Արամեան 54, 55, 74.
 Արայ 30.
 Արապահեան 30.
 Արապեան 28, 65.
 Արապօղլու 28.
 Արարատեան 15, 54.
 Արարատով 69.
 Արարատսի 69.
 Արեւեան 67.
 Արեւելեան 74.
 Արեւելցի 25.
 Արզունեան 66.
 Արէպի 74.
 Արէտ 30.
 Արիոսեան 74.
 Արծկեցի 25.
 Արծրունեան 23
 Արծրունեաց 60, 71.
 Արծրունի 19, 23, 43, 44, 45, 47,
 62, 70.
 Արզութեանց 28.
 Արզութիւնսի 28, 69.
 Արճիշեցի 25.
 Արմէնեան 55.
 Արշակունեաց 39, 42, 56.
 Արշարունեաց 60.
 Արշարունի 70.
 Արշաւիրեան 63.
 Արշակունի 19, 85, 36, 37, 39, 43
 Արունպէրան 31.
 Արչազ 27.
 Արսլանեան 52, 70.
 Արսլան օղլու 70.
 Արտակունի 43, 62.
 Արտաշէսեան 36, 55.
 Արտաշիսական 74.
 Արտաշիսեան 15, 55, 73, 74.
 Արտաշիրեան 63.
 Արտաւազդեան 63.
 Արտաւանեան 74.
 Արփիարեան 71.

Աւագեան 65.
 Աւագով 69.
 Աւարայրեան 56, 73.
 Աւետիքեան 28.
 Աքէմինեան 36.
 Բագրատունեան 23.
 Բագրատունեաց 40.
 Բագրատունի 23, 62, 70, 74, 76.
 Բազմազլխեան 73.
 Բաժեան 77.
 Բալունեան 65.
 Բալուցոնց 69.
 Բասգուալէ 29.
 Բասնոյ 60.
 Բասմաշեան 1, Բ. 17, 20.
 Բասքալի 29.
 Բարձրբերդցի 61.
 Բարունի 70.
 Բարսեղեան 65.
 Բերդակալեան 76.
 Բերդեան 15, 76.
 Բզնունեաց 60.
 Բէզզադէ 70.
 Բէլիբարիու 27.
 Բէհրութեանց 28.
 Բէրսիանի 29.
 Բժշկեան 66.
 Բիէթրո 29.
 Բինկեանեան 65.
 Բիւզանդ 53.
 Բիւզանդացի 30.
 Բիւրակնեան 56.
 Բիւրատեան 52.
 Բրզնիբցի 29.
 Գաբեղեան 15, 60, 63, 74.
 Դաբիթեան 74.
 Դազազ 71.
 Դազագեան 68, 71.
 Դազանճեան 75.
 Դազրիկեան 15, 74.
 Դալէմքեարեան 66.
 Դալնեան 66.
 Դալֆայեան 24.

Գախազ 27.
 Գամպուրեան 66, 70.
 Գամպուրողլու 70.
 Գայսէրլի 25.
 Գանձակեցի 61.
 Գապասագալեան 66.
 Գասապեան 66, 70.
 Գասապօղլու 70.
 Գասպարենց 69.
 Գափուզճուեան 29.
 Գարագաշ 71.
 Գարագաշեան 66.
 Գարագօշ 72.
 Գարագօշեան 67.
 Գարաեան 66, 67.
 Գարակէօզեան 66.
 Գարակիւլեան 67.
 Գարանֆիլեան 67.
 Գարաշան 27.
 Գարջոյլեան 63.
 Գարտաշեան 65.
 Գաֆէնեան 66.
 Գեղունիք 19.
 Գետաղարձ 46, 61.
 Գիէխունի 19.
 Գինեպանեան 66.
 Գիշերուկ 30.
 Գիւղեան 15, 76.
 Գիւտեան 66.
 Գլանիկ 30.
 Գևանեան 66.
 Գնունի 45, 70.
 Գործեան 15, 70.
 Գուգուրէպապեան 67.
 Գուլագեան 66.
 Գումգաբուցի 25.
 Գույումճեան 66.
 Գունեան 75.
 Գուշպօղանեան 66.
 Գուրուպալըզեան 67.
 Գրասէրեան 66.
 Դրեան 15, 76.
 Դրիգորեան 15, 30, 65, 68.
 Դրիգորենք 15.
 Դօմապլըբեան 66.

Դօշ 57.
 Դօշեան 67.
 Դօշունեան 67.

Դանիէլեանց 69.

Դաստակեան 66.
 Դարեան 77.
 Դաւթեան 69.
 Դերձակեան 66.
 Դէլեանեանց 27.
 Դէլեանով 27.
 Դըլնեցի 25.
 Դիմաքսեան 59.
 Դշխոյեան 65.
 Դուրեան 66, 68.
 Դպիրեան 65.

Եազընեան 66.

Եաղմուրեան 67.
 Եանէսքու 27.
 Եանէվիշ 27.
 Եալէք 72.
 Դեսիացի 30.
 Եզեան 67.
 Եէտիպէլաեան 66.
 Եըլտրզեան 67.
 Եիւզպաշեան 65.
 Եկեղեցպանեան 65.
 Եղիազարեան 24.
 Եղիազարենց 24.
 Եղիշէ 36, 76.
 Եուանէսքու 27.
 Եուսուֆ 71.
 Եուսուֆեան 71.
 Եպիսկոպոսեան 76.
 Երեւանենց 25.
 Երզնկացի 61.
 Երիցանց 69.
 Երկանեան 66.
 Երկթիւեան 75.
 Երկօրեան 75.
 Երուանդեան 52.
 Երրորդեան 77.
 Եւթնփորպեան 56.
 Եօզկատըր 25.
 Եօթնեան 76.

Զատաեան 70.
 Զատէեան 70.
 Զարդարեան 65.
 Զարիֆեան 66.
 Զարմեան 52.
 Զարպհանէլի 26.
 Զաւրազլիսեան 76.
 Զաքարովսքի 69.
 Զէյթունցեան 65.
 Զէքի 30.
 Զիլի 30.
 Զիմառացի 61.
 Զիւմպիւլեան 66.
 Զուրնաճի 26.
 Զօհրապենք 69.
 Զօրազլիսեան 15, 76.

Էլմահան 67.
 Էլմասեան 67.
 Էլմասխաթունկիլ 70.
 Էլֆազի 30.
 Էճգաճի 25.
 Էմինեան 27.
 Էմինէսքու 27.
 Էյրէթի 30.
 Էնկին 72.
 Էնկիւրլի 25.
 Էնտամի 30.
 Էրզրումցեան 65.
 Էրմէքճի 25.
 Էրմէքճիպաշը 26.
 Էօքսիւզեան 30.
 Էօքսիւզօղլու 30.

Թաթարեան 65.
 Թաթարօղլու 70.
 Թալասլը 25.
 Թաղիաթեանց 69.
 Թամուրենք 69.
 Թաշեան 67.
 Թապաքար 27.
 Թափուզճեան 27, 66.
 Թաւաքալ 27.
 Թեւեան 66.

Թէլլալեան 66.
 Թէյեան 67.
 Թէոդորոսի որդի 41.
 Թէրզեան 66, 71.
 Թէրզի 25.
 Թէրզոնց 26.

Թէր Քուքասով 28.
 Թէրսխանացի 26.
 Թէքէեան 67.
 Թըրթըլ 30.
 Թիլքիեան 67.
 Թիւրքեան 75.
 Թիւրքէր 72.
 Թիլթեան 15, 76.
 Թնկր 71.
 Թոռունեան 65.
 Թորակալ 27.
 Թորգոմեան 23.
 Թորոսեանց 69.
 Թուլկուրանցի 61.
 Թուրվանտակիլ 70.
 Թուրքայ որդի 41.
 Թօմպուլեան 66.
 Թօփալ 31.
 Թօփալեան 66.
 Թօփհանէլի 25.
 Թօփճիպաշը 72.
 Թօփուզեան 66.
 Թօքաթլեան 65.

Ժամանակեան 74, 77
 Ժողովուրդեան 77.

Իզմիտլեան 65.
 Իմաստագեղ 31.
 Ինկիլիզեան 65.
 Ինճէեան 66.
 Ինճիճեան 38, 40, 54, 45, 56, 58.
 Իննակնեան 56.
 Իսէվի 30.
 Իսիգուց 27.
 Իսրայէլեան 74.
 Իրանեան 23.
 Իւանովիչ 69.
 Իւզիւմեան 67.
 Իւզիւմեմէզեան 67.
 Իւթիւմեան 66.

Լաբչինճեան 66.

Լազարէֆ 28.

Լազարովիչ 69.

Լալաեանց 68.

Լեհացի 61.

Լեռննց 69.

Լեւոնեան 52, 67.

Լեւոնի 62.

Լէյլէկեան 66.

Լիմօնճեան 66.

Լիուպով 27.

Լիօնի 28.

Լուսարարեան 65.

Լուսաւորիչ 31, 61.

Լուսաւորչեան 68.

Լուսինեան 67.

Լօրմակէօզեան 66.

Խալդեան 19

Խալֆա 26

Խամպէկ 27.

Խաչատրեան 1. Բ. 13, 16, 44, 54, 59, 62.

Խասգիւղցի 30.

Խարբութլեան 65.

Խիւտավէրտեան 71.

Խիւտավէրտի 71.

Խնամունց 69.

Խոզեան 76.

Խօյեան 67.

Խոսրոննց 69.

Խորդեան 79.

Խորենացի 41, 42, 61.

Խորխոռունեաց 40.

Խորխոռունի 62, 63.

Խորոզեան 66.

Խուլ 30, 61.

Խուլթիկցի 25.

Խուռնավիլցի 25.

Խրիմեան 61, 65.

Խօճննց 29, 69.

Խօճէնց 29.

Խօրասան 71.

Խօրասանճեան 71.

Խօրասանճի 71.

Մաղիկեան 67.

Մերենց 69.

Մովիկեան 67.

Մոփաց 39, 45.

Մուլիզեան 30.

Կազեան 56.

Կալաթալը 25.

Կալաթացի 25.

Կաղզուանցի 61.

Կայեան 74.

Կայծակն 61.

Կանաչեան 66.

Կարազեան 67.

Կարապեան 69.

Կարապետեան 69.

Կարբեցի 69.

Կարեան 66.

Կարենեան 73.

Կարինեան 65.

Կարմիրեան 66.

Կարսեան 65.

Կեչառեցի 62.

Կէլիպօլեան 65.

Կէտաեան 24.

Կէրմիրցի 25.

Կէօզիւպէօյիքեան 66.

Կէօզսիւզեան 66.

Կէօչէօղլու 70.

Կըկըռիկեան 30.

Կիլիկեան 68.

Կիսեան 52.

Կիւլեան 67.

Կիւլէրեան 66.

Կիւլմէզեան 66.

Կիւլպէկ 70.

Կիւլպէնկեան 70.

Կիւլպէնկ օղլու 70.

Կիւմիւշեան 67.

Կիւրինեան 65.

Կիւրճեան 65.

Կոլոտ 30.

Կողբացի 61.

Կողմեան 77.

Կոստանդեան 52.

Կոստանեան 40.

Կորեան 77.

Կորեկեան 67.

Կորիւն 36, 53.

Հազարապետեան 55.

Հալէպլեան 65.

Համազասպեան 20.

Համամենեան 66.

Համասպեան 16.

Համատանցի 25.

Հայկազեան 68, 75.

Հայկազնեան 76.

Հայկեան 19.

Հայրիկեան 65.

Հանգստեան 77.

Հանէսօղլուեան 70.

Հանըմեան 65.

Հապէշեան 65.

Հասկաքաղ 30.

Հասանղալէցի 30.

Հարենց 69.

Հարմակ 30.

Հացկատակեան 15, 76.

Հերացի 61.

Հերեան 56.

Հէլէքլու կամ Հէլէպլի 25.

Հէքիմ 25.

Հէքիմեան 66.

Հինդլեան 65.

Հիւնքեարալէյնտեան 30, 59.

Հիւպատեան 15, 76.

Հմայեակեան 63.

Հնասէր Գ. Բ. 21.

Հնչակեան 68.

Հովթեւեան 75.

Հողոցմեցի 25.

Հոռեան 55.

Հովեան 67.

Հովիւեան 66.

Հռիփսիմեան 68.

Հռիփսիմեանց 44.

Հրազդան 30.

Հրանդ 30.

Հօրօյօկիարուս 29.

Զիւնականեան 63.

Ղազարեանց 28.

Ղօնչէկիւլեան 67.

Ղարիբեան 76.

Ճամուզեան 67.

Ճեպիտէլիքեան 66.

Ճերմակեան 66.

Ճէհէննէմ վերտիվէնի 30.

Ճրագեան 27.

Ճօսլին 71.

Մագասմեան 66.

Մագիստրոս 61.

Մագերեանց 28.

Մագերով 28.

Մալախովսքի 69.

Մակարեան 74.

Մահկեր 40.

Մաղխազունեան 20.

Մամզոն 41, 59.

Մամզոնեան 59.

Մամիկոնեան 11, 16, 20, 23, 41,
59, 63, 74, 76.

Մամիկոնեանց 37.

Մամիկոնէից 58, 60.

Մամիկոններին 76.

Մանազկերտացի 25.

Մանանդեան 36, 42, 57, 58.

Մանաւազեան 59.

Մանավազեան 76.

Մանավազներին 36.

Մանդակունի 37, 43, 47, 62.

Մանկունի 70.

Մաննացի 44.

Մանուէլեան 63.

Մանուկեան Գ. 1, Բ. 21, 31.

Մանունեայ 43.

Մանօեան 47.

Մասիթաց 39.

Մատաթեան 65.

Մատաթով 69.

Մատթէոսեան 52.
 Մարամօրուշ 27.
 Մարաշլեան 65.
 Մարգարենք 69.
 Մարգուանեան 65.
 Մարթեան 65.
 Մարկոսեան 27.
 Մարմարեան 67.
 Մարուզով 69.
 Մարտիրոսի որդի 41.
 Մարքիէվիչ 27.
 Մելգուսենց 99.
 Մելիքեան 65.
 Մելիքզատէ 70.
 Մելիքշահեան 24.
 Մելքիսեղեկ 30.
 Մելքոնեան 36, 54, 68.
 Մելքում 27.
 Մեխանաճի 25.
 Մեծ 31.
 Մեղրեցի 31.
 Մեսրոպեան 60, 68.
 Մելիքեանց 27.
 Մելիքշահ 27.
 Մելիքօֆ 28.
 Մէնէքշէկիլ 70.
 Մերձամէթեան 66.
 Մէրճանեան 67.
 Մէրճիմէկեան 67,
 Մէրսէտէս 30.
 Մէցէլի 27.
 Միսնսարեանց 27.
 Միանսարով 27.
 Միրզաեան 24.
 Միրզախանեան 65.
 Միրիճանեան 31.
 Միւհէնտիսեան 66.
 Միօզօթիս 30.
 Միթիթարեան 66, 68.
 Մկրտիչեան 65.
 Մկրտչեանց 69.
 Մշոնց 69.
 Մշտնջեան 74.
 Մոգեան 76.
 Մոկաց 60.

Մոկացի 61.
 Մոշեան 55.
 Մորթեան 76.
 Մունճուսունլու 25.
 Մուշեան 65.
 Մուշեղեան 63, 76.
 Մուքատէգեան 68.
 Մուսարէգեանց 61.
 Մուրատշահեան 24.
 Մօսկօֆեան 65.
 Մօրուքեան 66.

Յակոբեան 76.
 Յակոբենց 26.
 Յարութիւնեան 29.
 Յովհաննէս 71.
 Յովհաննէսեան 27, 29, 65
 Յովսէփենց 26.

Նազար 27.
 Նազարեան 27.
 Նազարէնսքի 27.
 Նալբանդեանց 68.
 Նալեան 30, 61, 71.
 Նախարարեան 76.
 Նահապետ 30.
 Նաղաշ 62.
 Նամի 30.
 Նանասով 69.
 Նարդեան 74.
 Նարեկացի 61.
 Նարեկեան 68.
 Նաւասարդեան 73.
 Ներքողեան 75.
 Նէրիմանեան 27.
 Նիկողայոսեան 52.
 Նիկողոսեան 65.
 Նիհատի 30.
 Նոխազեան 76.
 Նոշիրական 39, 40.
 Նորատունկեան 26.
 Նուպար 71.
 Նուպարեան 68.
 Նուրեան 67.

Նուրիջան 27.
 Նուրլուեան 30.
 Նուրհան 30.
 Նօխուտեան 67.
 Նօվա 62.

Շարաթեան 77.

Շահին Գայա 72.
 Շահինենց 26.
 Շահին կիլ 70.
 Շահին կիլէր 26.
 Շահինշահ 41.
 Շահմուրատեան 65.
 Շահումնան 68.
 Շահպարոնեան 25.
 Շահպարոնեանց 24.
 Շահպարոնենց 24.
 Շահրիման 27.
 Շամլեան 1. Գ. 33, 48, 65.
 Շապանեան 24.
 Շապանենց 24.
 Շապան օղլու 24.
 Շապուհոյ որդի 41.
 Շէմիի 30.
 Շէպին Ղարահիսարլը 25.
 Շէրպէթեան 67.
 Շէքէրմեան 66.
 Շիրակացի 61.
 Շիրակունի 70.
 Շիրինեան 66.
 Շիրվանզատէ 70.
 Շղթայակիր 31.
 Շնորհալի 31, 61.
 Շնորհք 31.
 Շնորհքեան 65.
 Շնչեան 75.
 Շօռօթեցի 25.

Ոսկան 71.

Ոսկեդաքեան 29.
 Ոսկիեան 67.
 Որդունիք 19.
 Որդունուց 39.
 Ուզանպերան 31,

Ուզունեան 66.
 Ուղուրլեան 66.
 Ուղուրլու 31
 Ումուտեան 29.
 Ուսէփկիլլէր 26.
 Ուտեան 15.
 Ուտիեան 55, 74.
 Ուրարտեան 19.
 Ուրծայ 40.

Չամիչեան 67.

Չամչեան 75.
 Չայեան 67.
 Չավուշեան 65.
 Չարշլը 26.
 Չերազ 71.
 Չէրքէգեան 65.
 Չէրքէզ օղլու 70.
 Չիգի 27.
 Չիչէկեան 67.
 Չնարեան 67.
 Չնքուշեան 65.
 Չորեքեան 75.
 Չորթանեան 67.
 Չավուշեան 66.
 Չալաքեան 66.
 Չօպանեան 66.
 Չօրլուեան 65.

Պաթիֆօլ 27.

Պաթմանեան 66.
 Պալատցի 25.
 Պալեան 67.
 Պալգեան 67.
 Պալեան 64, 67.
 Պալթանեան 66.
 Պալունեաց 40, 55.
 Պահթիարեան 29.
 Պահլաւ 75.
 Պահլաւեան 74.
 Պապանեան 65.
 Պապակեան 16.
 Պապեան 65.
 Պապիկեան 65.
 Պապկունի 70.

Պապուկ 31.
 Պասմանեան 66.
 Պատեան 74.
 Պատմիչ 61.
 Պարթեւ 43.
 Պարթեւազեան 57.
 Պարոնեան 65.
 Պաւղոսեան 74.
 Պեղասեան 68.
 Պետրոսեան 26.
 Պզտիկեան 66.
 Պէգէսթէնլի 26.
 Պէզնեան 24.
 Պէկեան 65.
 Պէկօղլիցի 25.
 Պէյազեան 66.
 Պէշիկթաշեան 65.
 Պէշիկթաշլը 25.
 Պէշիկթաշցի 25.
 Պէպութօֆ 28.
 Պէռենք 69.
 Պէտան 29.
 Պէտանեան 28.
 Պէտանօֆ 28.
 Պէտխուեան 75.
 Պէրպէր 26.
 Պէրպէրեան 30, 66.
 Պէօրէկեան 67.
 Պըյըքեան 66.
 Պըյըքլեան 27.
 Պըյըքլիու 27.
 Պիլէզիկնեան 55, 74.
 Պիտար 30.
 Պիւլպիւլ 31.
 Պիւլպիւլեան 66.
 Պոլսեցի 30.
 Պուլութեան 67.
 Պուրնուքէսիկեան 66.
 Պուրնօթիմի 26.
 Պուրունսուզեան 66.
 Պուրսալեան 65.
 Պուրսալը 25.
 Պրուսացի 30.
 Պօլպօլմի 30.
 Պօղոսեան 52.

Պօյնուէյրի 30.
 Պօնմիպօնմի 31.
 Պօշկէզէնեան 66.

Ջալալբէգեանց 91.
 Ջալալեանց 68.
 Ջանատայ որդի 41.
 Ջուհանեան 66.
 Ջուղայեցի 25.
 Ջունդ 27, 71.
 Ջունդեան 68.

Ռշտունեան 23.
 Ռշտունեաց 60.
 Ռշտունի 23, 39, 62.
 Ռօքոսեան 71.

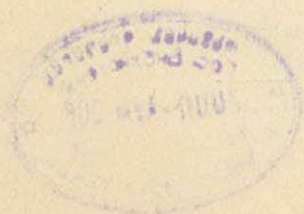
Սարէլեան 74.
 Սալլանթեան 75.
 Սալհունի 23.
 Սալպաշեան 66.
 Սահաթմի 26, 29.
 Սահակայ որդի 41.
 Սահակեան 27.
 Սահակիէվիչ 27.
 Սամաթիացի 25.
 Սամաննեան 66.
 Սամուէլեան 57.
 Սայլապազեան 66.
 Սանզա 27.
 Սանզախոյչ 27.
 Սանտալմի 25.
 Սապահկիւլեան 67.
 Սապօննեան 66.
 Սասանեան 16, 19, 36, 39, 42.
 Սարարատեան 15, 74.
 Սարգիսով 69.
 Սարեան 67.
 Սարրաֆ 26.
 Սաֆար 27.
 Սեբաստացի 25, 30.
 Սեմուզեան 19, 48.
 Սեղբոսեան 28.
 Սեպուհեան 65.

Սետեֆինեան 61.
 Սերկեան 74,
 Սեւեան 66.
 Սէթեան 2.
 Սէթեանց 68.
 Սէլիսի 30.
 Սէրբոս 28.
 Սէֆէրեան 27.
 Սըվազլը 25.
 Սթամպօլեան 65.
 Սթամպօլցի 61.
 Սիպիլ 80.
 Սիպիլեան 68.
 Սիւնեաց 41, 58, 62.
 Սիւնեցի 61.
 Սիւնի 62.
 Սիւնիք 62.
 Սմբատեան 52.
 Սոկրատեան 73.
 Սուլթանեան 65.
 Սունդուկեան 68.
 Սուպհի 30, 71.
 Սսեցի 61.
 Սվանեան 66.
 Սրմաքէշ 26.
 Սրոյլբէեան 74.
 Սրուանձտեան 23, 59.
 Սօֆհի 25.

Վալիտէեան 65.
 Վահեւունեաց 40.
 Վահէվահեան 56.
 Վահրամ 30.
 Վաղորդեան 74.
 Վանանդեցի 61.
 Վանեցի 25, 61.
 Վանլեան 65.
 Վանցեան 65.
 Վառաժ փատ 31.
 Վասակայ որդի 41.
 Վատնեան 56.
 Վարազտիրոցեան 63.
 Վարդանեան 15, 63.
 Վարդանենց 15.
 Վարդապետեան 65.

Վարդեան 67.
 Վարդերեսեան 67.
 Վարդուհեան 68.
 Վարժապետեան 65.
 Վէզիրեան 65.
 Վկայասէր 31, 61.
 Վշտասալի 11.
 Վրացեան 65.

Տագրեան 74.
 Տաթեւացի 61.
 Տամատեան 65.
 Տայունց 69.
 Տանաեան 23, 75.
 Տանիլովիչ 69.
 Տասնապետեան 65.
 Տատեան 65.
 Տարապհանացի 26.
 Տէլիպօղոսեան 66.
 Տէհրի 30.
 Տէմիրճեան 66.
 Տէմիրճիպաշը 26.
 Տէյիրմէնճեան 66.
 Տէվկանց 69.
 Տէտէեան 65.
 Տէր Դուկասեանց 28.
 Տէրենց 69.
 Տէրոյնց 69.
 Տէրունի 70.
 Տէրտէրեան 65.
 Տէօտաթթի 28.
 Տիլ աշար 72.
 Տիլպէր 71.
 Տիլսիզեան 66.
 Տիրայր 30.
 Տիրաց 29.
 Տիրացուեան 29, 65.
 Տիւզ 71.
 Տիւզեան 24, 66, 71.
 Տիւզ օղլու 24.
 Տնտեսեան 65.
 Տոհմունի 70.
 Տուտուկիլ 70.
 Տօլմաճի 26.
 Տօմինօ 30.
 Տօմուզեան 67.

Ն Ի Ի Ք Ե Ր Ո Ւ Ց Ա Ն Կ

Յառաջաբան	Ա-Գ
«Եան» Մասնիկի ծագումը <i>Քրոֆ. Հ. Աճառեան</i>	9
«Եան» Մասնիկի կիրառութիւնը, <i>Քրոֆ. Խաչատրեան</i>	13
«Եան»ով վերջացած Մականուններու Տարիքը <i>Քրոֆ. Կ. Բաաւաշեան</i>	17
Հայ մականուններու վերջաւորութիւնները եւ ա- նոց ձեւափոխումները, <i>Գ. Մանուկեան</i>	21
Ընկերային կեանքի դերը Տոհմանուններու Կազ- մութեան վրայ, <i>Ս. Շաւղեան</i>	33
Հայոց Տոհմային եւ քննանկան մականունները <i>Թ. Ազաւեան</i>	49
Այբուբենական ցանկ	79

ՄԷԿ ՔԱՆԻ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Էջ	Տող (վերջին վար)	Սխալ	Ուղիղ
11	14	Նոյն	Նոյնի
11	17	S	
15	18	Դարձեալ	Դարձել
15	30	Կոչայաթիա	Խչայաթիա
16	1	Կոչայաթիւանամ	Խչայաթիւանամ
19	26	Aşkanyau	Eşkanyan
19	27	Armenyan	Ermenyan
19	27	Selcukyan	Selçukyan
24	17	Նարի	Նուրի
25	5	Կողոցմեցի	Հողոցմեցի
25	16	Ատապապի	Ատապապցի
26	22	Գալճըպաչը	Գոլճըպաչը
26	29	Պօղոսը, Անտոնը, Սիմոնը	Պօղոսու, Անտոնու, Սիմոնու
27	9	Սանչա	Սանդա
27	10	Խոյլ	Խոյչ
27	28	Զիւքի	Զիլի
27	28	Ս. Սերովբէ	Տ. Սերովբէ
27	36	Դէլեռնեանց	Դէլեռնեանց
28	3-4	Մաչերեանց-Մաչերով	Մաղերեանց-Մաղերով
30	8	Գիչերով	Գիչերուի
30	21	Պետար	Պիտար
30	22	Շէճիա	Շէճիի
31	3	Ուղուն պերան	Ուղան պերան

2013 1874

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0060045

8p

Up

ԳԻՆ 100 ՂՐՈՒՇ

